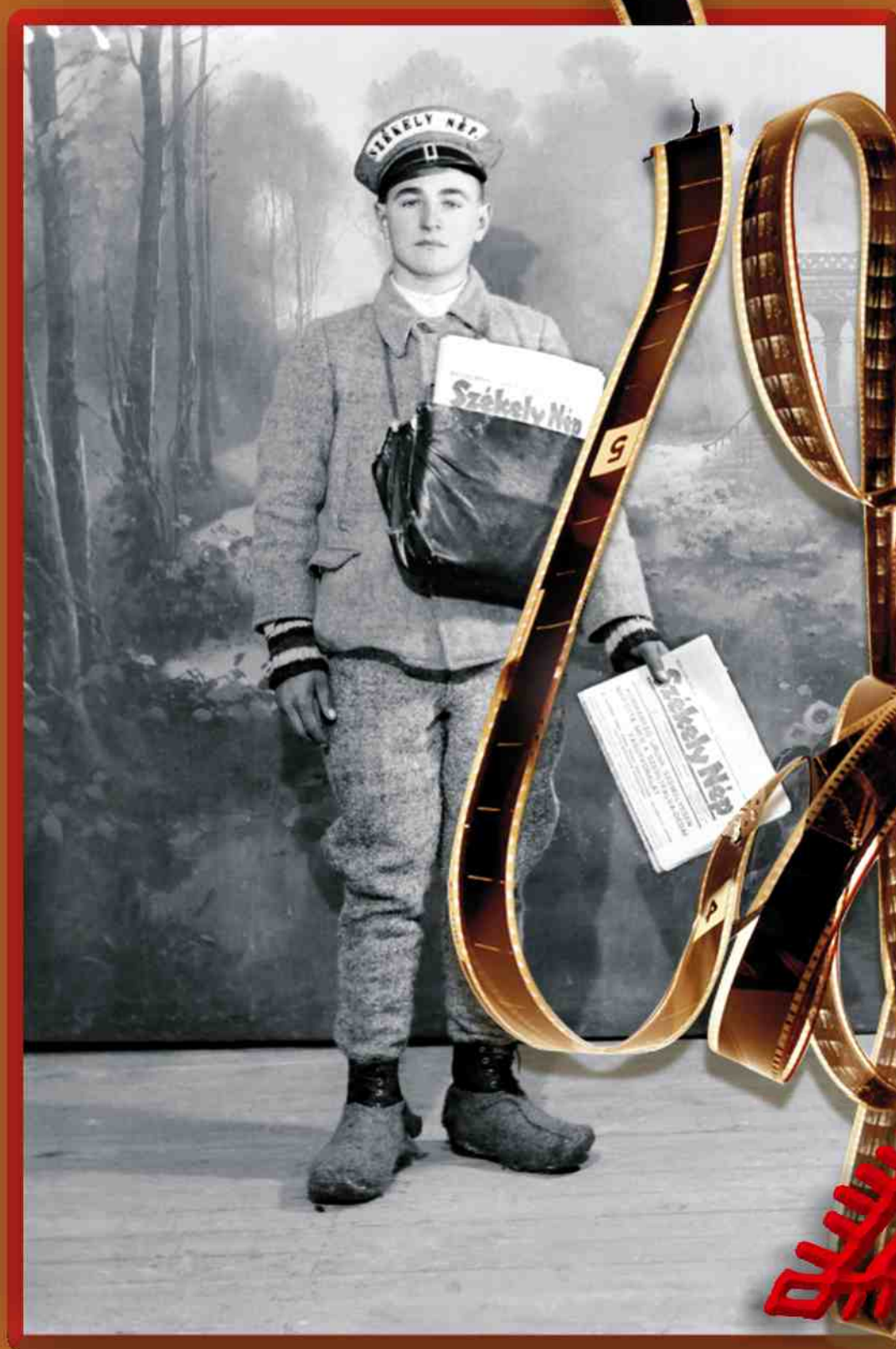

TÖRTÉNELEM – NÉPELET – NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

II. évfolyam 1908/1 3. szám

Molnár Attila

Boldog Gusztáv

Ádám Gyula

Balázs Ödön

Hlavathy Károly

Fülöp Lóránt

Vitos Hajnal

Czire Alpár

Fotótáborok Udvarhelyszéken 2008-ban

Aki azt gondolná, hogy a maroktelefon, világháló, a nagy teljesítményű kamerák vagy a globális helymeghatározó rendszerek (GPS) korában már mindent tudunk, rögzítettünk, átörökítésre előkészítettünk, hát nagyon téved. Mert ugyan ki tudja, hogy a felsősófalvi Vágási Albert hasítja-e még a zsindelet, vagy az abránfalvi templom ajtaja merre nyílik, ha még nyílik, a kecsetkisfaludi műemléktemplomnak bádog vagy zsindelet van-e a tetején, vagy az etédi múzeumház omladozik-e? Nos, egy ilyen kérdésnél megáll a tudomány, és a világháló, a távközlés nagy-szerű teljesítménye nem közvetítheti a keresett adatot. Miért? Mert azt le kell jegyezni, felvételt kell készíteni róla előbb...

Az adatok tömkelegéből pedig hogyan választjuk ki a megbízhatót? Vissza kell nyúlnunk az alaplunkáig, a forrásközlelésekig nagyon sok-szor. Valami hasonló adatfelvételt képzeltünk el pár éve: az udvarhelyszéki települések ezredfordulós képét fényképfelvételeken is rögzíteni kell – és 2002-ben az akkori Hargita Megyei Kulturális Központ munkatársaiként, Szöcs Endre kezdeményezésére megszerveztük az első ilyen fotótáborot Székelyvárságon, Tamás Ernő polgármester hathatós együttműködésével. Következett Oroszhegy község, a Gagy mente (Szent-ábrahám község), majd Etéd, Homoródszentmárton, Lövete, Homoródalmás községek.

Idén pedig Kányád és Oklánd falvaiban jártak meghívott fotósaink, Balázs Ödön fotós referens, programfelelős szakmai felügyeletével. Kányádban július 5–11 között Adám Gyula, Veres Nándor, Vitos Hajnal (Csíkszereda), Czire Alpár (Székelykeresztúr), Flórián Csaba (Béta), Fülöp Lóránt (Agyagfalva), Hlavathy Károly (Sepsiszentgyörgy), Tóth Zsuzsanna (Hatvan, Mo.), Balázs Ödön, Magyarai Hunor (Székelyudvarhely), Molnár Attila (Gyergyótekerőpatak) járták be a község településeit. Abránfalva, Ége, Homoródszentlászló, Jászfalva, Kányád, Miklósfalva, Petek, Székelydávlya településeke, emberei és munkaalkalmi sorakoznak a képkockákon. Az eldugott vagy kisebb utcák, a reggeli csordahajtás, a templomozások hangulata még a terepen otthonosan mozognak is tud újjal szolgálni. A tábor a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont és Kányád község önkormányzata szervezte, támogatta az Ijász Egyesület, a Confex Jakab Kft., a Jazz-serv-com Kft.

Oklánd községben augusztus 22–30 között az Udvarhelyszék Kulturális Egyesület a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközponttal és Oklánd község önkormányzatával közösen szervezett tábor, amelynek meghívottjai Adám Gyula, Vitos Hajnal (Csíkszereda), Balázs Ödön (Székelyudvarhely), Boldog Gusztáv (Békéscsaba, Mo.), Czire Alpár (Székelykeresztúr), Fülöp Lóránt (Agyagfalva), Henn Edit (Zánka, Mo.), Hlavathy Károly (Sepsiszentgyörgy), Molnár Attila (Gyergyótekerőpatak) voltak. Oklánd, Homoródkarácsonyfalva és Homoródújfalva építésze egyszerűen mutatja a székelyföldi építészeti örökség és a szászos hatás keveredését. Mindhárom település istenháza műemlékek, ám a fotóst a kövön üldögélő, kalapos kisgyerektől a kert mögül leselkedő asszonyokig minden látvány érdekelte, hiszen egy hétig részesei voltak e falvak életének, elhagyott udvarokat, poros padlásokat jártak be, figyelték az arcok rezzéseit, szemek villanását.

Nagy kaland egy ilyen tábor. Kötelez és elkötelez. Látni az uniós nyomort, tudni éhező öregekről, áhítattal állni meg hívős templomok ajtajában, visszainteni a bámuló kisgyerekeknek, kérdezni és meghallgatni, járnai a pusztuló házak között, bogáncs felverte termőföldeken, először idegenül és csodálkozva, aztán már kissé gazdásan, mert mindannyiunké, amit látni lehet – mégis talán könnyebb a holdközvetekről információot szerezni, mint a végnapjait élő Abránfalva hangulatos évtizedeiről... Múlt és jelen szétválaszthatatlan fonódik össze a képeken is. Mint a mindennapokban.

A válogatott képanyagból először az illető településeken szervezünk kiállítást, ugyanakkor szándékunkban van máshol is bemutatni azt. A sokszáz felvétel felbecsülhetetlen kincsét, örökséget jelent, hasznosítása sokféle lehet képeslapoktól fotóalbumig. A községeknek olyan képi ábrázolásáról van szó, melyhez hasonló sosem készült eddig, hiszen az épület- és szociófotóktól a portrékig, tárgyifotóig számtalan műfaj, téma fellelhető.

Következő évben újabb község, esetleg községek kerülnek sorra, bizakodóan tekintünk a jövőbe, akárcsak fotósaink a lencsébe: jó képeket ezután is!

P. Buzogány Árpád

ÖRÖKSÉGÜNK Történelem. Népelet. Néphagyomány. II. évfolyam (2008) 3. szám

Életutak

4 Sándor-Zsigmond Ibolya: Székelykeresztúr fényképésze, Nagy Béla

Népi kultúra

6 Szabó Á. Töhötöm: Egy sajátos együttműködési forma: a kaláka

8 Salló Szilárd: Pásztorbotok a Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében

10 Vass Melánia: Szentelmények a mindennapokban Oroszhegyen

História

12 Mihály János: Egy torockói vashámos Udvarhelyszéken

14 Ráduly János: Újabb adatok az énlaki rováslelek olvasatához

16 Kolumbán József: A tatárjárás és a székelyek

Székely fonó

17 [P. Buzogány Árpád]: Hermányi Dienes József: NENyedi siró Heráklitus, és –Hól mosolygó s hol kaczagó Demokritus

Forrásközlelben

19 Róth András Lajos: Udvarhelyi drágaság

Megkérdeztük

20 *Az olvasás az emberi élet egyik legfontosabb dolga*

P. Buzogány Árpád beszélgetése Lőrincz György íróval

Közyűjteményeink

22 Boda Csilla: Néprajzi értékeink védelmében

Hajdani ízek Székelyföldről

23 Cs. Gergely Gizella: Dédanyáink főzték

Tárgyi örökségünk

24 Kovács Árpád: Adalékok Nepomuki Szent János udvarhelyszéki ábrázolásaihoz

26 Forró Albert: A Henterek és csíkszentimrei udvarházuk

Jelzések, emlékek, vélemények

27 Székely Attila: 440 éves oktatás Székelykeresztúron

Évfordulóink

30 P. Buzogány Árpád: Udvarhelyszéki helyismereti évforduló. 2008. július–szeptember

A címlapon : a Székely Nép újság keresztúri lapterjesztője.

Nagy Béla felvétele, 1942. Lásd cikkünket a 4. oldalon.

A címlap belső oldalán: válogatás az Oklánd községi fotótáborban készült felvételekből.

ÖRÖKSÉGÜNK : Történelem. Népelet. Néphagyomány. II. évfolyam (2008) 3. szám

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont. **Igazgató:** dr. Hermann Gusztáv Mihály.

A Forrásközpont fenntartója: Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsanna. **Szerkesztőbizottság:** dr. Hermann Gusztáv Mihály, Kovács Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, P. Buzogány Árpád.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918 december 1 utca, 9. sz., II. emelet. A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szöcs Klára) telefonszámon, illetve az oroksegunk@hereditas.ro e-mail címen. Az előfizetési díj egy évre 16 RON. Az előfizetési díjhoz hozzászámítjuk a postaköltséget.

Műszaki és grafikai szerkesztés: Corvette Kft., Székelyudvarhely

Nyomdai munkálatok: Infopress Rt., Székelyudvarhely
Megjelenik a Szülőföld Alap és a Communitas Alapítvány támogatásával.

Médiapartner: Szabadidőkalauz

Székelykeresztúr fényképésze, Nagy Béla

„A fotótörténészek napjaink arany-ásói. Ott tornyosul előttük egy vagy több kupac fénykép, ritkább esetben szobányi negatív. Ezt kell átböngészni, fény felé fordítani, hogy kiszűrjék a sok érdektelennek látszó fotó közül, mi az érték. Többnyire meg is találják: hetek, hónapok vagy több év türelemjátéka az egész.

Homok helyett itt por van, nem is kevés. Az üvegnegatívak pedig törekenyek, karcolódnak, még ha az emulzió stabilan tartja is magát, de legtöbbször önállósodni akar, vagy már meg is tette, akkor óvatoskodhatunk a hártayafelülettel.”

Ez olvasható a *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kováts-napfényműterem száz éve* című kiállítás katalógusának előszavában. A kiállítást 2007-ben a Budapesti Néprajzi Múzeumban rendezték. A pazar kivitelezésű könyvet lapozgatva – senki ne vegye rossz néven – irigység fog el. Lehet, csak az évszázadokra visszanyúló Udvarhely–Keresztúr közti vetélkedés öröksége érezti ezt velünk, keresztúriakkal. De tény, nekünk is volt egy ma már helytörténész-számba vehető fotósunk, akit úgy hívtak, hogy Nagy Béla, és akinek munkássága ha le is marad a Kováts fényképész-dinasztia jelentősége mellett, azért több figyelmet érdemelne.

Nagy Béla 1895. szeptember 23-án született Gyergyószentmiklóson, a család legkisebb, kilencedik gyermekeként. Kornélia nővére Kováts István

székelyudvarhelyi fényképésszel 1905-ben kötött házasságot. Ekkortájt Kováts István Ferenczy Lukáccsal együtt Gyergyószentmiklóson is fényképészeti műtermet tartott fenn, így a gyermek Béla már itt kapcsolatba került a fényképezéssel. Az 1910-es évek elején Udvarhelyre költözött. 16-17 évesen a Ferenczy-Kováts-féle műteremben sajátította el a mesterség titkait. Kezdetben segédkezett, majd önállóan is fényképezni kezdett.

Az 1920-as évek elején sógorával, Kováts Istvánnal Gyergyószentmiklóson és Székelykeresztúron üzemeltettek két fiókegységet. 1926-ban mestervizsgát tett és letelepedett Székelykeresztúron, ahol önálló fényképészeti műtermet nyitott. Mindezzel megvetette az alapjait egy szinte fél évszázadon át tartó, Keresztúrhoz és környékéhez kapcsolódó, kiemelkedően fontos fényképészeti életpályának.

Ifj. Kováts István, a neves székelyudvarhelyi fényképészcsalád tagja így emlékszik keresztúri fotósunkra:

„A nagybátyám, Nagy Béla, az édesanyám testvére itt volt fényképészinas (tanonc), majd Székelykeresztúron lett fényképész a két világháború között. Nem volt alkalmazottja, egyedül dolgozott, de megélt belőle, sőt építtetett egy emeletes házat Keresztúr főterén... Elég keskeny bejárata volt, de kirkatot csinált, alul volt a lakás – két szoba, konyha –, az emeleten is volt egy kisebb szoba és a műterem. Napfényműterem volt – a mienknél kisebb –, oldalt üveg, bár a teteje nem volt az, a függönyrendszer ugyanígy megvolt.

Nem volt túl sok munkája – kicsi volt a város –, de a környék is oda járt. Ő is fényképezte a képzőt, csinált tablóképet, falura is kijárt, ha hívták, elvállalta a szolgáltató fényképezés összes műfaját. Színes felvételeket is vállalt, a színezést a lánya csinálta...”

Nagy Béla szakmai tökéletességgel és igényességgel dolgozó, tipikusan kisvárosi fényképész volt.

Életműve nagyobb részét a rendelésre készült családi képek alkotják. Ezek főként műtermi fotók, de helyszíni felvételek is szép számmal találhatók közöttük. Esküvők, keresztelők, konfirmációk, temetések, sorozások, ballágások stb. alkalmából készültek a családi

Idős házaspár, 1933

Nagy Béla

ünnepeket megörökítő képek.

Az életmű másik jelentős része az ünnepektől függetlenül készült képekből áll: portrék, fiatal párok, barátok, kisgyerekek és családok képeiből. Ezek egyik legfőbb értéke a képeken felvontatott népi és polgári viseletek sokfélesége.

A hagyaték legértékesebb része a várostörténethez kapcsolódó képek gyűjteménye. Alig van Keresztúrnak olyan utcája, épülete, háza, kiemelkedő eseménye, művelődési, politikai, oktatási és sportrendezvénye, amelyet ne örökített volna meg.

Felvételei a város fél évszázadát rögzítik. Nyomon követhetők a történelem színeváltozásai. Az egyik képen még „zece mai”-kor állja körül a tömeg a Románia-címeres díszemelvényt, a másikon már Országzászlót vonnak fel a Városháza előtti parkban. 1935-ben a vajgyár irodájában még Károly király képe ékeskedik, néhány évvel később Horthy kormányzó arcképe díszíti a székely gőzös ünnepi járatát.

Különösen nagy értékűek a város iparos társadalmát, annak hétköznapjait bemutató képek. A gazdasági élethez kapcsolódnak a nagy hagyományokkal rendelkező keresztúri állatkiállításokon készült fotók, a gasztronómiai és mezőgazdasági termékiállítások, a gazdák fényképei.

A Nyikó és a Gagy mente falvait kerékpáron kereste fel. Templomokról, is-

kolákról, falusi középületekről készített dokumentumértékű fotókat. Az 1920-as évektől 1969-ig több mint 40.000 felvétele maradt fenn.

Életműve, az értékes hagyaték a család döntése alapján a székelykeresztúri Molnár István Múzeum tulajdonába került. A becses ajándék, amelyet ma már csak *Nagy Béla fotótéka* néven emlegetünk, a múzeumi fotógyűjtemény alapját képezi, és az egyik legjelentősebb adomány a múzeum történetében.

Agyűjtemény állapota és gondozása

Először is el kellett végezni a negatívok állagmegőrzését. A fotónegatív – műtárgyvédelmi szempontból – az egyik legsérülékenyebb anyag, különösen igaz ez az üvegnegatívokra. A tönkrement üvegnegatívokkal a szakemberek sem tudnak nagyon mit kezdeni. A hagyaték nagyobb részét, mintegy 70%-át üvegnegatívok teszik ki, a maradék 30% cellulóz negatív. Elsőbben is a negatívok savmentes papírba való csomagolásáról gondoskodtunk, megelőzendő az emulziós réteg nedvesség és egyéb környezeti ártalmak hatására történő károsodását. Közben folyamatosan végeztük az állomány értékesebb részének a digitalizálását is, ami a képek kutatását, hozzáférhetőségét ma már nagyban könnyíti, ugyanakkor a képi minőség megőrzését is biztosítja a jövőre nézve.

Nagy Béla fotóiból idén már két kiállítást is láthatott a közönség. A Hargitai Megyenapok alkalmával Székelykeresztúron, illetve a közelmúltban Székelyudvarhelyen a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpontban rendeztünk tárlatot. Augusztus második felében a székelykeresztúri Molnár István Múzeum adott otthont a kiállításnak.

Időnként szeretnénk újabb, téma alapján válogatott (pl. viseletek, események, a környező falvak stb.) sorozatokat elkészíteni és kiállítani, hogy a fotótéka változatos és értékes helytörténeti anyagát – az adományozók eredeti szándékának is megfelelően – közzétegyük.

Sándor-Zsigmond Ibolya

Keresztúron átvonuló cigánykaraván, 1933

Bikakiállítás Szentábrahámon, 1929

Cséplés a Görgénytanya nevű keresztúri határrészben, 1935

Egy sajátos együttműködési forma: a kaláka

A kaláka szót és jelentését valószínűleg minden erdélyi magyar ismeri, de azt talán kevesen tudják, hogy a szó a románból (clacă) került a magyar nyelvbe, és az erdélyi román falvakban is ugyanabban a jelentésben használatos, mint a magyarban. Egy sajátos, de nem etnikus jelenségről van szó, ami évszázadokon keresztül meghatározta a falvak lakóinak életét, egymáshoz való viszonyulását. Ebben a rövid írásban a kaláka történetének néhány sajátos mozzanatát villantom fel azoknak az olvasóknak, akiknek a nagyszülei még minden bizonnyal rendszeres résztvevői voltak a kalákáknak, de akiknek a szülei is még kalákázhattak – és miért ne, talán ők is részt vettek olyan munkákban, amelyeket valaki számára önkéntes összeállással végzett közös munkaként határozhatnánk meg.

Történeti adatok a kalákáról

Az első kérdés természetesen az lehetne, hogy mikor is alakult ki a kaláka, mikortól ismert az együttműködésnek ez a formája. Túl azon, hogy az emberi együttműködési hajlam minden bizonnyal a csoportban élő emberrel egyidős, hisz a technikai feltételek elégtelensége következtében már a vadászó-gyűjtögetők együttműködtek egymással, együtt vadásztak és a zsákmányt is elosztották – amit viszont nem szabad összevetészenünk a későbbi kalákaival –, az eredet kérdéséről igen keveset tudunk, hisz a korabeli írásos dokumentumokban vajmi kevés adatot találunk erre vonatkozóan. Mindezzel együtt a történeti adatokból és a középkori falu gazdálkodási jellegzetességeiből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a kölcsönös segítségben végzett munka rendszerének kialakulása igen koránra tehető, a falu életébe mélyen beágyazva már ebben a korban megvoltak a kooperációs formák. A kialakulásról Székelyföld vonatkozásában sincsenek biztos adataink, mivel a korabeli peres iratok csak érintőlegesen említik a kalákát

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz) a kaláka szót már 1633-ból az „önkéntes összeállítás egyes munkák elvégzésre a kölcsönösség alapján” jelentésben is megadja, az *Erdélyi magyar szótörténeti tárban* (SzT) a kalákába hív szerkezetnél olvashatunk ugyanezt megerősítő adatokat. A középkorban a falvak mérete miatt a közösségekben sok lehetőség nyílt arra, hogy a lakosok egymást segítő csoportokba szerveződjenek, egyes esetekben a közösség a technikai adottságokkal és a munkaerő elosztásának igényeivel összefüggésben előhívta az együttműködésnek ezt a formáját. A mezőgazdasági munkák során létrejövő kooperációknak a keretét a nyomásos gazdálkodás és parcellákra osz-

tott dülők adták, hisz a közösség meghatározta, hogy egyes dülőkbe milyen növényi kultúrák kerüljenek, azokat milyen rendszerint műveljék meg, így a közösség tagjainak együtt kellett működniük egymással.

A csoportosan végzett munka a feudális faluközösség lényegéhez is hozzátartozott: a közösen végzett munkát megkövetelték a falura kivetett földesúri, egyházi, illetve állami munkaszolgáltatások. Eredetileg a kaláka is ilyen közösen végzett munkát jelentett, a földesúrnak szolgáltatandó gazdasági idénymunkák elvégzése készítette a falu gazdaságait egy-egy munkafolyamat elvégzése idejére munkaközösségbe tömörülésre. A kaláka szónak egy 1630-ból származó feljegyzés szerint robotszerű, kötelező munka jelentése is volt: „Boeroknak szoktak szolgálni klakaban” (TESz), ugyanezt a jelentést erősíti meg az SzT is egy 1640-es adattal. A feudalizmus idején tehát a földesúr által a jobbágyokra kivetett munkavégzési terhek is megkövetelték az összeállást, bár ma már nehéz volna megmondani, hogy a földesurak már kialakult és a gyakorlatban csiszolt formákra támaszkodtak, vagy pedig a nekik járó kötelezettségek készítették a

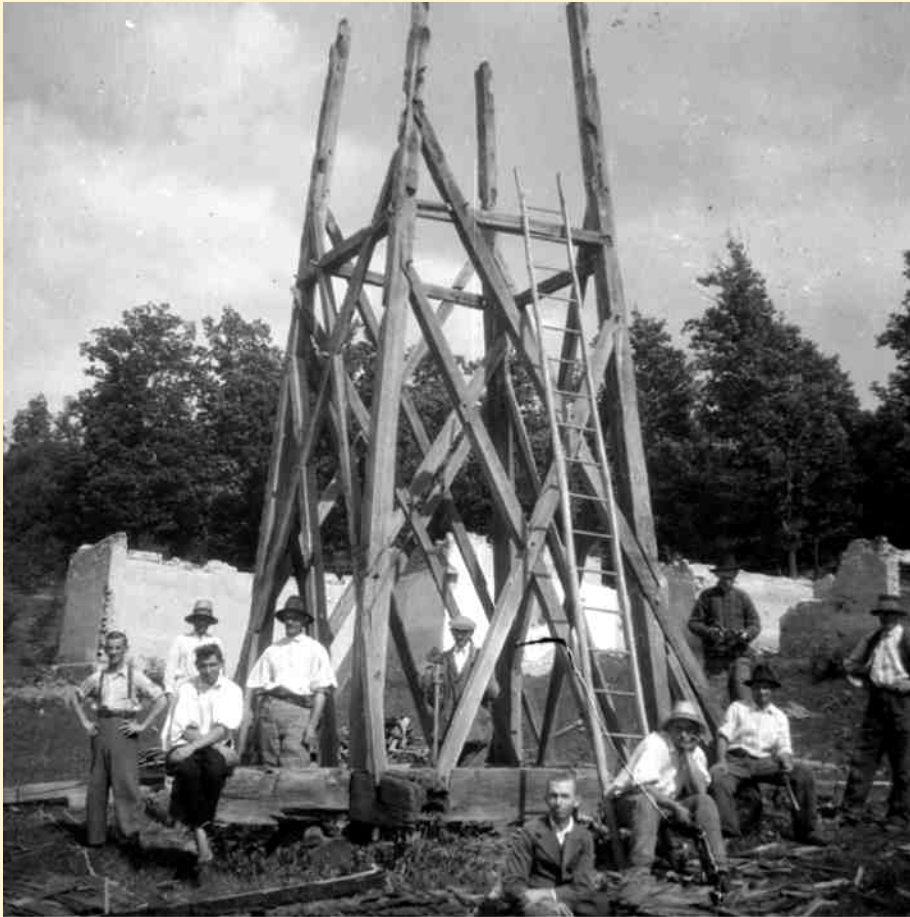
jobbágyokat társulásra, az viszont biztos, hogy egyes munkák jobbágyi és földesúri érdekeket is szolgáltak.

A földesúrnak végzett társas munkák közül kiemelkedtek a szántótársulások, az ekeközösségek. Mivel a nehéz ekéhez szükséges igaerő nem állt rendelkezésre minden jobbágy gazdaságában, ezért arra kényszerültek, hogy igavonó állataikat közösen, társulva fogják az eke elé, így a több gazdaság földjét megszántó ekét jobban ki tudták használni, hisz egyébként a rendelkezésre álló saját földön és a megművelt földesúri birtokon nem tudták volna kihasználni megfelelőképpen a munkaeszközt. Az is előfordult, hogy jobbágyok csoportjának birtokában volt eke, és minden valószínűség szerint ezekkel a közösen birtokolt eszközökkel, vagy munkatársulás keretében nemcsak a földesúrnak szolgáltatandó robotban dolgoztak, hanem maguknak is. A cimborálás például az egy iga állattal rendelkező gazdák társulását jelentette, akik a társulással az igaerőt tudták növelni, és ezeknek a kooperációs formáknak működniük kellett a közös birtoklás idején is. Az igaerőt a parasztok nemcsak a szántás során vonhatták össze, hanem a fa és a bor szállításához is, és valószínűleg működött a társulás a gyalogmunkákban is, különösen a jó szervezést, erőösszpontosítást és hatékony lebonyolítást igénylő aratásban és szénamunkákban.

A székelyföldi kaláka eredete is a faluközösségek, a közösségek idejére nyúlik vissza. A gazdálkodást itt sokáig a nagycsaládi termelés jellemezte, a munkaerő elosztását családon belül biztosították, a munkamegosztás is ilyen keretek között zajlott. A nagycsalád birtokolta a termelőeszközöket és a földet, és az általa biztosított munkapotenciál elégséges volt a gazdaságban előálló feladatok ellátására. A termelés patriarchális kereteinek, az ilyen jellegű ellenőrzésnek a felbomlásával meg-

Fonás, Csíkszenttamás (Hargita megye). Vámszer Géza felvétele, 1933
Kriza János Néprajzi Társaság fotóarchívuma. Jelzet: KJNT_11609

*Építkezés, Bábony (Kolozs megye)
Kós Károly felvétele
Krizsa János Néprajzi Társaság
fotóarchívuma
Jelzet: KJNT_00119*

szűnt a család biztosította szélesebb háttér, ezt fokozatosan a community vette át: a vérségi kapcsolatokat a szomszédsági kapcsolatok helyettesítették, így a termelést is közösségi szinten kellett összehangolni.

A kalákához és a kaláka jellegű kooperációkhoz hozzátartozott, hogy az azonos vagyoni és társadalmi helyzetben levők működtek együtt: a nagy társadalmi távolság nem kedvezett a kaláka létrejöttének, adatunk van arra is, hogy székely faluban a jobbágyok és szabadok nem kalákáztak együtt. A kalákaközösségnek csak megközelítőleg azonos vagyoni helyzetű családok lehetnek a tagjai, így a kapitalizálódást megelőzően gazdaságilag nagyjából azonos teljesítőképességű háztartások vettek részt a munka cseréjében és a kölcsönös segítség rendszerében.

Az együttműködés és keretei megváltozása

Ha a kalákázás kezdeti időszakairól nincsenek is, vagy csak szórványosak az adataink, a felbomlást annál inkább dokumentálhatjuk, hisz jó néhány esetben előtűnik zajlanak az események, vagy a kutatásban előtűnik járók leírásai alapján rekonstruálhatjuk a közelmúlt történéseit. A 19. század második felében megváltoztak a munkaerőviszonyok, a kapitalista formák magukkal hozták a bérmunka egyre szélesebb elterjedését, a paraszti gazdaságok hagyományos összesegítésen alapuló rendje veszített jelentőségéből, így a gazdaság kapitalista áta-

lakulása a hasonló, egalitárius elveken álló intézményeket a bérmunka és a szerződéses viszony súlyának növekedésével bomlasztotta. Az együttműködés és az esetleges nyomáskényszerből fakadó kooperáció a kapitalizmus idején is fontos szervezőelem lehetett a falusi gazdálkodásnak, amelynek keretében a földművelők egymás közepében tartózkodtak, azonos munkaritmus szerint szervezték életüket és gazdálkodásukat, így továbbéltették a forduló gazdálkodáshoz tapadó patriarchális hagyományait. A rendelkezésre álló technikák ezekben az esetekben is megkövetelték a kölcsönös segítségnyújtást, a kalákázást, ugyanakkor a dűlőutak, mezei kutak, állatok itatói karbantartása is együttműködést jelentett, így a feudalizmus korában kialakult kooperációs formáknak a kapitalizmus korszakában is megvolt a folytonosságuk.

A mélyreható változásokat hozó gazdasági differenciálódásnak (kevesek felemelkedése és másik oldalon a tömeges elszegényedés) a jobbágyfelszabadítás adott újabb lendületet, hisz a jogi egységesülést gazdasági differenciálódás követte. A piac szerepének fokozódásával a pénz egyre nagyobb szerepet kezdett betölteni a paraszti háztartásokban, olyan paraszti rétegek emelkedtek ki, amelyek már nemcsak a fölösleget vitték piacra, hanem piacra termeltek.

A nagyobb birtokok megjelenésével az igényelt és a felkínált munkaerő közti lényeges különbség a reciprocitás elvét kezd-

te ki. Ugyanakkor a nagybirtok kalákában való részt nem vételének strukturális okai is voltak: a kölcsönmunka intézményén belül megoldhatatlan volt a munkaerő oly mértékű koncentrációja, nem beszélve a vagyoni helyzet teremtette különbségekről és a viszálykodás elé gördülő akadályokról. A 20. század elejéről a kisbirtokosok aratókaláikáról – szemben a nagyobb birtokkal rendelkezők fizetett vagy részes rendszerben megszervezett munkavégzésével – több adatunk is van. A Nyikó mentén például csak a kisbirtokosok oldották meg kalákában a gabona cséplését, a nagygazdák részben csépleltettek.

Mivel különböző területekről viszonylag sok adatunk van arra, hogy a munka jellegű társulások egész a 20. század közepéig éltek, ám ekkortól kezdtek megváltozni, felszámolódni, úgy tűnik, a társasmunkák tekintetében ezt az időszakot fordulópontként kell számon tartanunk, mint ahogy fordulópont a hagyományos paraszti gazdaságokra nézve egészében véve is. A faluból városba ingázó, jelentős számú munkaerő életvezetési stratégiái nem tették lehetővé a teljes integrálódást a kibocsátó közösségbe, az eltérő időhasználat pedig a kölcsönös segítséghez olyannyira szükséges azonos időstruktúrákat szüntette meg. Mindezek a hatások természetesen szűkítették az egymáson való segítség, a kalákázás lehetőségeit, azonban a munkaerő cseréjének ez a formája még így is sok esetben pótolni tudta a gazdaságokban fellépő hiányosságokat, így bizony sok vasárnap és szabadságolási nap telt el kalákázással, házépítéssel vagy mezőgazdasági munkák végzésével. Akár a térszben dolgozók, akár a kétlaki életet vállaló paraszt-munkások életében megfigyelhető volt, hogy a szabadnapjaikat, szabadságukat úgy igyekeztek beosztani, hogy a nagyobb volumenű munkák elvégezhetőek legyenek.

A kaláka, a kölcsönös segítségben végzett munka szervesen hozzátartozott a falu életéhez, de nem csak munkát jelentett: a közös munkavégzés nem egy esetben a szórakozással is összefonódott, hisz a munka végeztével a kalákában résztvevők együtt mulattak, táncoltak. A következő számban erről írunk.

Szabó Á. Töhötöm

Pásztorbotok a Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében

A pásztorbot a jószágot őrző pásztor legfontosabb terelőeszköze. Több célt is szolgál: őrzés közben a pásztor botjára támaszkodik, meghajítja vele a jószágot, felemelésével irányítja kutyáit, leüti vele a mezei állatot, pászortáncot jár botjával, de ugyanakkor fegyver is lehet. A pásztorbot tükrözi viselőjének társadalmi helyzetét, foglalkozását, ugyanis a bot nagysága, milyensége jelzi, hogy gulyás, juhász, csikós vagy éppen kondás az illető személy.

A pásztorbotok mérete a pásztor magasságához igazodik, hosszúságuk általában 1 és 1,5 m között változik. Anyagát tekintve mogyorófa, somfa, árvatölgy, galagonya, szilfa vagy éppen kőrisfa, tehát legtöbb esetben keményfából készül.

A pásztorbotok szerkezetüket tekintve öt részből épülnek fel. Egyrészt elkülöníthetjük a fejet, amely lényegében a bot markolata. Ez általában gömbszerűen kialakított, de előfordulnak ovális, állat- és emberalakot ábrázoló botfejek is. A botok nyaki része az esetek többségében díszítetlen, némelyiken azonban előfordulnak szabadrajzú elemek. A nyakrész alatt foglalnak helyet a kiírt táblák, amelyek geometrikus és növényi mintákkal díszítettek. Minden esetben a kiírt tábla hosszát a bot hosszúsága határozza meg. Pásztorbotjainkon egyszerű és arányos a tereposztás.

A kiírt táblák között kap helyet a botkészítő neve. Gyakran emellett van fel-

tüntetve a bot készítésének ideje, illetve az a helység, ahol az illető bot készült. A kiírt táblák alatti részre, vagyis a bot szárára kerülnek a szabadrajzú elemek. Ezek között egyaránt találunk növényi jellegű és állatábrázolásokat, de gyakran megjelennek különböző emberalakok is.

A pásztorbot talpban végződik, amely egyes esetekben fémbronccsal van megerősítve. A bot teljes hosszát csak ritkán fedi díszítmény, mivel az a használat miatt hamar tönkremenne.

A pásztorbotnak hétköznapi, illetve ünnepi formája egyaránt ismert. Ünnepi változatát *parádés bot*nak is nevezik. Mivel ez a típus nem a mindennapokban használatos, ezért a *parádés bot*ra sokkal gazdagabb díszítés kerül.

A Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében 101 darab pásztorbot található. A botok Csík, Gyimes, Kászon, illetve Udvarhely vidékéről származnak. Egy kivételével a pásztorbotok a 20. században készültek. Csupán egy készült a 19. században. Ezen az 1818-as évszám fedezhető fel, illetve készítőjének, Berszán Jánosnak a neve.

A botok díszítése többféleképpen történhet. Egyrészt elkülöníthető a primer díszítési technika, ezt a *görcsös* bot esetében alkalmazzák. Ez esetben a bot felületére nem valamilyen fajta faragás kerül, hanem annak díszítményét az adja, hogy már előzőleg, tavasszal, egy kés segítségével megszurkálják, bevágdosák az ág felületét, ennek következtében őszre a bevágások helyén forradások, görcsök keletkeznek. Ezek a bevágások szolgálnak a bot díszítményeül. Szintén primer technika a *háncsolás*, itt a díszít-

ményt a fa kérgének helyenkénti eltávolítása adja. Másrészt vannak azok a díszítési technikák, amelyek ennél komplexebb munkát igényelnek. Ilyen például az *ékfaragás*, amely

lyet mélyített faragásnak is neveznek. Ez a magyarság legrégebb díszítő célú faragásmódja. Az ékfaragás alapeleme a *farkasfog*. Ékfaragásnál a faragott díszítmények – a metszéstechnikából adódóan – mértani jellegűek, az ékek sorából alakul ki a szalagdíszes díszítmény.

Egy másik díszítési technika a *karcolás*, amely gyakran az ékfaragás mellett is megjelenik. Ez a díszítési mód a 19. században terjedt el. Főként az ember-, állat-, illetve növényábrázolásoknak kedvez. A pásztorok sík és domború felületeket egyaránt díszítenek karcolással.

További díszítési mód a *domború faragás*, amely a 19. század végétől válik népszerűvé. E technika esetében a faragó pásztor a motívumok háttérét vési ki. A domború faragással díszített tárgyak kompozíciói általában túlszűfoltak. Az ábrá-

zások között leggyakrabban florális díszítmények jelennek meg, de ez a faragási mód kedvezően hatott az ember-, illetve állatábrázolások fejlődésére is. A gyűjtemény egyes pásztorbotjai *lapos faragással* díszítettek. Ez a domború faragás egyik altípusa, mely során a körvonalazás és a közölés után a faragó nem

alakítja tovább a díszítőmunkákat.

Nem túl gyakori díszítési mód a *rajzolás*. A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjai közül csupán kettő készült ezzel a díszítési technikával. Ezek a botok az 1930-as, illetve 1940-es években készültek. A nevezett technikából adódóan a botok gazdagabban díszítettek, már-már túlszűfoltak.

Az ismertetett technikák mellett még a *részeges*, valamint a *fémrátétes* díszítést is emelem ki. A részegesek általában a fejre és nyaki részre kerültek. A fémrátétes díszítést leginkább szilvafából készült botnyelekre került, mivel abba könnyebb volt beverni a fémlemezeket. A kiálló rézlemezeket minden esetben lereszelték és lecsiszolták.

Különös figyelmet érdemel a bot fejrészének a kialakítása. A pásztor többféle módon faragta ki a bot markolatát. Leggyakrabban gömb alakúra formálta, de emellett előfordulnak ovális, kampó, kosszarv, csiga, illetve egyéb állatalakhoz hasonló botfejek is. A gyűjteményben található két legegységibb fejformát

mutatják a gyűrű, valamint a gyökérszerűen kialakított botfejek.

Az erdélyi pásztorbotokon leggyakrabban geometrikus elemek jelennek meg. A geometrikus díszítőmunkák dominanciája azonban nem korlátozódik a pásztorbotokra, hiszen jellemző az írott szuszékokra, faragott guzsalyokra is. A mértani elemek rendszerint a pásztorbotok kiírt tábláira kerülnek. Az idők során változások álltak be a

geometrikus elemek szerkezetében, ugyanis a mértani elemek közé gyakran levél-, virágok is bekerültek.

A geometrikus elemek igen változatosak. Ha alak szerint csoportosítjuk a táblák elemeit, akkor *háromszög*, *rombusz*, *négyzet hullámvonal*, *cikcakk*, *tűzjel*, *parázstartó edény*, *homokóra*, *szilvamac*, *barackmac*, *fenyőág*, illetve *rozetta* egyaránt megfigyelhető. Mindezek közül a *cikcakk* a leggyakoribb, ugyanis önmagában és térkitöltő elemként is megjelenhet.

A faragó pásztor saját maga döntötte el, hogy e geometrikus elemek közül melyik kerüljön rá egy-egy botra. A geometrikus elemek mellett a pásztorok növényi elemeket is ráfaragtak, rákarcoltak a botok tábláira. Ezek közül a legjellemzőbb a tulipán, a falevél, az inda.

A geometrikus elemek mellett jelentős helyet foglalnak el a szabadrajzú elemek, de azok nem csupán önmagukban helyezkednek el a pásztorbotokon. Egyfajta szintézis alakul ki az ősi geometrikus elemek, a reneszánsz és barokk ornamentika, a természetes virágábrázolás, valamint a 19. századi pásztorjelenségek között. A szabadrajzú elemek sorában megjelennek állatábrázolások, asztrális elemek, címerábrázolások, épületek, életfa motívumok, szív- és keresztábrázolások, növények, illetve emberalakok.

Az állatábrázolások között a farkas, mókus, medve, szarvas, őz, nyúl, kígyó, madár, hal, kutya, kakas, ló, pillangó kap helyet. Tehát mindazok az állatok, amelyekkel a pásztor a közvetlen környezetében találkozhat. Az asztrális elemeket a Hold és a csillagok jelentik, ezeknek jelentős szerepe van a pásztor térben való tájékozódásában, így helyük indokolt.

Az épületek közül a templomot és a házat tartják fontosnak ábrázolni. Ezek egyrészt a védettségre, másrészt Istennek, a szentnek a jelenlétére utalnak. Ezt tovább erősíti a kereszt gyakori jelenléte,

amely védelmet biztosít a vándorló pásztor számára. A kereszt mellé gyakran társul a szív, de ugyanakkor önálló elemként is megjelenhet, pl. karddal átszúrt, vérző szív formájában.

A szabadrajzú virágok közül a tulipán és a rózsza a legjellemzőbb, ezeknek önmagukban, illetve cserépben való megjelenítése egyaránt ismeretes. A tulipán és rózsza mellett megjelenik többek között a gyöngyvirág és a hóvirág. További növényi elem a falevél, a fenyő és a lóhere, de ide tartoznak a különböző gyümölcsábrázolások, mint pl. a körte vagy a cseresznye.

Érdekes módon a pásztor nem kizárólag környezetének elemeit tartotta fontosnak ábrázolni, hanem gyakran saját magát is láttatni kívánta. Ebben a cselekedetében a pásztori öntudat mutatkozik meg. Amellett, hogy rávéste, rákarcolta nevét a botra, szabadrajzú elem formájában a nyáját őrző, kutyája társaságában tartózkodó pásztor alakját is megjelenítette. A pásztorművészet más népművészeti formáktól éppen a figurális ábrázolásmód különbözteti meg.

Közelebbről megvizsgálva egy-egy pásztorbotot, a különböző ábrázolási technikák által motívumok sokasága jelenik meg előttünk. Ezek egységet alkotva, tanúskodnak a pásztorokokról, mint életformáról.

Salló Szilárd

Szentelmények a mindennapokban Oroszhegyen

A tárgyak emlékeztetnek a múltó idő eseményeire, azokra a személyekre, akik közel álltak vagy állnak hozzánk. Utalhatnak helyekre, térbeli mozgásunkra, utazásainkra. Rögzíthetik ismereteinket, segíthetik felidézni emlékeinket. A tárgyak ezt a szerepet töltik be a vallásban is, az Isten és ember közötti szakrális kommunikációt szolgálják. A kultikus gyakorlatban szentelménnyé válnak, amely által az egyházi felfogás, illetve a néphit értelmében egyaránt különleges fogamatosságot, malasztközlő erőt kapnak.¹ A szentelmények anyaga beletartozik ugyan a természet tárgyi világába, azonban a szentelés és áldás által karizmatikus jelleget nyernek, amit az egyház álláspontja szerint nem használhatunk babonás módon. Ezzel áll ellentétben a népi felfogás, amely szerint az egyház papjai által megszentelt, illetve a katolikus vallási szertartás keretében megszentelődött tárgyak a népeletben gyógyító, bajelhárító, segítő szerepet töltenek be.

Vizsgálódásom középpontjában ezek a megszentelt tárgyak állnak, amelyekkel évszázadok óta jó irányba próbálják befolyásolni a föld termékenységét, biztosítani igyekeznek általuk az egészséget, a szerencsét, elűzni a rosszat, az ártó lényt. Arra keresem a választ, hogy milyen módon válhatnak a különböző tárgyak szentelményekké, és milyen szerepet töltenek be a mindennapi életben.

A szentelményé válás lehetőségei

Mester Imre nyomán Bartha Elek a szen-

telménnyé válás három különböző útját írja le. Eszerint a dolgok háromféleképpen válhatnak szentelménnyé: **egyházi szentelés, szenttel való érintkezés** (sacralis contactus) és valamilyen **népszokás** révén.² Ezek közül csak az első mondható szorosabban vett egyházi szentelménynek, az utóbbi kettő azzal analóg, folklorisztikus jellegű. A tágabb értelemben vett szentelmények kiterjedhetnek az élet valamennyi területére. A vallásos egyén szinte bármely élethelyzetben kérheti az egyház áldását, így a tárgyak megáldása sem ütközik akadályba.

A vizsgált településen egyházi szentelményként a Gyertyaszentelő napján szentelt gyertyát, a virágvasárnapi szentelt barkát, a nagyszombat estéjén szentelt vizet, a húsvéti szentelt ételeket, szentelt taplót, a Búzaszentelő napján szentelt búzát ismerik. Ide tartoznak a hívek kérésére a pap által megszentelt tárgyak. A hívek leggyakrabban kegytárgyakat szenteltetnek meg: rózsafüzéreket, imakönyveket, szentképeket, szenteket ábrázoló szobrokat, érméket, keresztek, skapulárekat, amelyeket a hívek ajándékba adnak, esetleg ajándékként kapnak. Gyakran akad különleges kívánság, amikor a hívők beteg családtagjaiknak, kisgyerekeknek, utazni készülő rokonuknak a ruháját áldatják meg. Így az egyházi szentelményeken belül is beszélünk kell az egyházi szertartás keretében szentelt, illetve az egyén kérésére a pap által megáldott szentelményekről.

A nép elégségesnek tartja, ha valami

Nagyszombaton a megszentelt vizet viszik a hívek a templom udvaráról

kapcsolatba kerül a Szenttel. Így a búcsú, ünnepek alkalmával a templom díszítésére szolgáló nyírfa, az oltár és a templomi zászlók virágai, a zöld ágakat rögzítő madzagok vallásos használatuk révén, **a szenttel való érintkezés által** szentelménnyé válnak. Fontos esemény a falu számára a csíksomlyói búcsú, ahová a hívők hétköznapi tárgyakat visznek magukkal, zsebkendőt, fejkendőt, gyerekruhát, fehérneműt, valamint az olvasójukat, imakönyvüket, amit a kegyeszoborhoz érintenek azért, hogy a szobor csodatévő hatásából, segítő erejéből a tárgyakba is besugározzon. A szentmisén viselt ruhának, valamint a titokban szentelni vitt dolgoknak is sokan szentelményi erőt tulajdonítanak. Titokban a templomba legtöbbször beteg ruháját, ruhadarabját vitték, hogy otthon ő is részesüljön az áldásban. Hazaérve a betegre adták, a párnájára tették, hogy ő is megkapja a kegyelmet a ruha által. Vitték keresztleetlen gyermek ruhácskáját is, amit a szenteltvíztartóból szentelt meg a szülő, nagyszülő. Otthon a kisbabára adták vagy a párnája alá tették, hogy óvja az igézéstől, minden rossztól.

Végül van helyi jellegű példa a **népszokás általi megszentelődésre** is. Ilyen az ún. Urusos-kút vizének szentelményi erővel történő felruházása. Az Oroszhegy határában lévő kápolnarom és a mellette lévő gyógyító kút – ahová már a középkortól zarándokolnak a környékeliek, gyógyulást, bűnbocsánatot remélve – az 1780-as évekig az egyház által elismert, megszentelt hely volt. Fontos volt az, hogy mire a nap felkelt, a zarándokok már legyenek kint a kútnál, a gyógyulni akarók akkor kellett mosakodjanak. A gyógyulásért cserébe pénzürt, ékszer dobta a kútba, vagy a beteg egyik ruhadarabját akasztották fel a mellette lévő keresztre, kerítésre. Az egyház azonban Batthányi Ignác erdélyi püspök intézkedése révén betiltja a búcsújárást, a gyógyító kúthoz való zarándoklást. De a helyiek most is éltetik ezt a hagyományt.

Azok az oroszhegyiek, akik a püspöki tiltás után kétszáz esztendővel is szorgalmasan felkeresik áldozócsütörtök reggelén a kápolnarom és az Urusos-kút tájékát, általában visznek haza a vízből, hogy kéznél legyen, ha gyógyító ereje szükséges. A gyógyító víz „sokakat meggyógyított”, így az Oroszhegyre beköltözött, akkor még egyetlen református embert, Panna Gyulát, aki azért hálából vaskeresztet készített a csodás erejű kút mellé, majd katalizált. Meggyógyította még az izületi bán-

talmakban szenvedő Bálint Pongrácot, s Bálint Tamást, akinek bőrbetegsége volt.

A szentelményhasználat területei

Oroszhegyen a szentelményeket a mindennapi élet legkülönbözőbb területein használják, fő cél az ember és a földi javak védelme, a termés, a hozam gyarapítása. A szentelmények közül vannak olyanok, amelyek alapvetően a mezőgazdasághoz kapcsolódnak, mások az embert és környezetét védik (a gonosztól, a rontástól, a betegségtől), néhányat pedig mindkét céllal alkalmaznak.

A növénytermesztés sikerét szentelmények használata által kívánják biztosítani, a termést a rontó hatalmaktól, kártevőktől megoltalmazni. A sikeres termést például búzaszentelő körmenetet tartanak, barkát szűrnak a veteménybe a kártevők elűzésére.

A szentelményekkel végzett cselekmények az állattartásban is fontos szerepet játszanak. A velük végzett mágikus eljárásokkal igyekeznek az állatok egészségét, az ártó hatalmaktól való védelmét az akolban és istállóban is biztosítani. Például tyúkültetéskor szenteltvízzel meghintik a fészket, hogy sok csirke legyen. Tavasszal, az állatok kihajtásának napján megszentelt tárgyakkal végzett cselekmények révén szintén az állattartás sikerét idézik elő a legeltetés egész időszakára terjedően. Oroszhegyen a juhok első tavaszi kihajtásakor szentelt taplóval füstölik meg az állatokat, hogy a legelőn töltött idő alatt semmi baj ne érje őket. Kiérve a legelőre, a pásztor egy darab taplót ás el a juhakol alá, aminek ugyancsak bajelhárító funkciót tulajdonítanak. Állatgyógyításban is kiemelt szerepük van a megszentelt tárgyakkal. Ha már megtörtént a baj, ha beteg az állat, akkor előbb maguk próbálják orvosolni azt, főleg a szentelmények segítségével, hiszen az ember sokszor nem képes megbirkózni a rosszal (betegséggel), ezért egy annak megfelelő erőt hív segítségül. Például a megrontott teheneket szentelménnyel füstölik, szenteltvízzel kereszt alakba meghintik, szentelt fokhagymával súrolják meg.

A méhek gondozásánál fontos szerepet kap a szentelt tapló, amit füstölésre használnak, hogy ne érje semmi baj, rontás a méheket, és minél több mézet gyűjtsenek. A szentelt barka elhelyezése a méhkasba, valamint a szenteltvízzel való meghintés ugyanilyen funkciót tölt be. Gazda Klára szerint a méheket tudja a legkevésbé az irányítása alatt tartani az ember, ezért is próbálja minden eszközzel befolyásolni a terméshozamot, ezek az eszközök pedig a szent tárgyak, a szentelmények.³

A szentelményeknek az állattartás és a

mezőgazdaság terén való használatát illetően sok hasonlóság figyelhető meg, de ugyanakkor vannak különbségek is, amelyek csupán a gazdaság egy-egy ágához köthetőek. Ilyen a tapló használata a juhok első kihajtásakor és a méhek füstölésekor. Hasonlóságként megemlíthetjük az állattartási hagyományban a barka elhelyezését az istállóban az állatok védelmére, a bőség és termékenység kiszélesítésére. Ezzel a szokással egyező példákat találunk az agrárhagyományban. A barkát a szántóföldben is elhelyezik, hogy elűzze a rosszat, a kártevőket, a jégesőt, hogy termékenységet és bőséget hozzon.

Az ember nem kizárólag gazdaságát, hanem saját magát, otthonát is igyekszik biztonságba helyezni, igyekszik minden ismeretlent kirekeszteni. Ezért körülvéve magát megszentelt dolgokkal, esténként meghinti szenteltvízzel a szobáját, az ágyát, keresztet vet magára. Ágya fölé szentelt képeket, szobrokat és olvasókat, szentelt barkát helyez el. A betegséget, a rontást, a gonoszt is megszentelt tárgyakkal próbálja távol tartani, bőséget, termékenységet is tőlük remél.

A szentelmények az egyén életének minden jelentősebb szakaszában jelen vannak, segítségért nyújtanak minden élethelyzetben. Ott vannak a csecsemő körül, hiszen a szülő nő és a gyermek fokozottan ki van téve minden rontásnak, minden veszélynek (pl. szenteltvizet hintenek a csecsemő fürdővizébe stb.). De ott vannak a haldokló mellett is, hogy segítsék haláltusájában (pl. szentelt gyertyát égetnek stb.).

Bajelhárító rítusaink egy része hasonló, esetenként azonos az emberre, illetve állatra vonatkozóan. Például boszorkány ellen egyaránt fokhagymával kenik meg a lakást és az istállót. A ház világát ortalmazó szokások gyakran előfordulnak a telek gazdasági építményei, az istállók, az ólak, pajta, méhes, kút esetében is. Például szentelt barkát tűznek a házba, de az istállóba is, hogy őrizze meg a jószágokat a betegségtől, szerencsétlenségtől.

A szentelményhasználat megítélésében manapság Oroszhegyen többféle tendencia figyelhető meg. Az idősebb generáció feltétel nélkül hisz a szentelmények erejében, míg a fiatalabb generáció ha nem használ, nem is árt alapon használja, főleg idősebbek ráhatására próbálja ki. Azonban az igény máig fennáll, hogy a mindennapi élet problémáit szentelményekkel végzett cselekményekkel oldják meg, de a gazdasági, technikai változások miatt átalakulóban van. Manapság a fiatalok közül egyre kevesebben foglalkoznak mezőgazdasággal, így a szentelményeket ők már csak a lakásban, a családtagok védelmére használják. Érdekes

módon újabban az autóra mint veszélyforrásra is helyeznek el szentelt barkát, olvasót, Mária-érmét, hogy elűzze a bajt. Így tehát egyes szentelmények szerepüket veszítik, kiszorulnak a használatból, vagy csak az idősebbek használják, másokat viszont újabb szerepekkel ruháznak fel.

Véleményem szerint a szentelmények használatát a biztonság igénye élteti. Használói mindig az általuk ismeretlen és nem befolyásolható helyzetet próbálják elkerülni, pozitív irányba fordítani. Ezzel az egyén mindennapjainak fontos részévé válnak, szükséghelyzetekben az élet középpontjába kerülnek manapság is.

Vass Melánia

¹ Bálint Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Kassa, 1944. 102.

² Mester Imre: *Bevezetés a népi liturgikus szentelmények teológiájába*. Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia liturgikus és lelkipásztori szemínáriumában. Licentiátusi dolgozat. Bp., 1952. 46.; Bartha Elek: *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*. Debrecen, 1980. 73.

³ Gazda Klára szóbeli közlése.

A hívek a frissen megszentelt búzából vesznek

Egy torockói vashámoros Udvarhelyszéken

A vízi energiával működő hámorok (maga a szó a német *Hammer*, azaz kalapács szóból ered) olyan ipartelepek voltak, ahol a vasat (vashámor) vagy a vörösrezet nagyméretű, súlyos vaskalapácsok segítségével dolgozták fel. A nehéz kalapácsokat (gyakran többet is) a gyors folyású, elegendő vízmennyiséggel bíró patakokra épített vízikerekek, illetve egy bütykös tengely segítségével mozgatták. A hámorok közelében épültek fel a vashuták, vagyis kohók, amelyekben a környéken bányászott vasércből a hámorok alapanyagául szolgáló nyersvasat állították elő. A nyersvasból elsősorban mezőgazdasági szerszámokat (ásókat, kapákat, csákányokat, lapátokat, fejszéket stb.) kovácsoltak. A nyugati eredetű hámoripar a közép- és kora újkori Magyarországon, különösen a Felvidéken (volt időszak, amikor Alsómecezen közel 200 hámor működött), valamint a Bódva és a Garadna völgyében terjedt el. Híres hámorok, vasműves központok voltak Erdélyben is a XVI–XVIII. században (Vajdahunyad környékén, Torockón, Csikmadarason stb.). Ezek vagy földesúri, vagy fejedelmi tulajdonban voltak, de néhányat közülük „társaságosan” is működtettek.

A Székelykő hármass csúcsa alatt fekvő egykori bányászváros, a Fehér megyei Torockó (románul *Rimetea*, németül *Eisenburg*) századok hosszú során át Erdély egyik legjelentősebb vasműves központja volt. A kolozsvári kereskedők a vas félkészítményeket és készárut már a XVI. században Torockóról szereztek be, majd árulták saját

boltjaikban, illetve adták tovább távolabbi városok kereskedőinek. A torockói vas 1627-től ott szerepelt az erdélyi árszabásokban. A XVII–XIX. századi írott forrásaink (levelek, feliratok, gazdasági számadások, vagyonszeírások, hozománylevelek és testamentumok) tele vannak a „torockói”-ként jelzett vasmunkák (ekevas, hosszúvas, singvas, kaszavas, kapa) felsorolásával. A vasáru piacát megszervező helybéli *szekeres vasváltók* szekereiken és tordai vagy enyedi vásárokon vett székely lovaikkal messze elszállították a torockói vasat (Beszterce, Fehérvár, Szeben, Segesvár, Lugos, Arad, Temesvár, Várad, Debrecen).

Még a XVIII. század második felében is 19 kohó és 23 vashámor működött Torockón annak ellenére, hogy az egyre fogyó erdők, a gyenge vízhozamú patakok akadályozták a megsokasodott verők folyamatos működését. A hanyatlás, melynek okai közt ott találjuk az értelepek kimerülését is, egyes helybéli mesterembereket (bányászokat, vashámorosokat) „kivándorlásra”, a hámorok felállítására alkalmas új helyszínek felkutatására késztetett. Forrásaink szerint középük tartozott „*Thorockzai Vas hámoros Iffjabb Tobis János*” is, aki több vashámort állított fel a korabeli Udvarhelyszéken. Tevékenységének köszönhetően hámorkalapácsok lármája verte fel az addig csendes falvak határát. A bányászattal és olvasztással egybekötött, rövid életű, kisebb termelésű vashámorait elsősorban olyan helyeken építette, ahol a vasművességnek már korábbról is volt hagyománya (Lö-

véte), de az ifjú hámoros addig lakatlan területekre is behatolt (pl. Kiruly, Bodvaj). Az újonnan felállított hámorokban „jobb élethetémódot remélett”, idegenből idevándorolt mesteremberek is dolgoztak. 1799-ből Hámoros György, 1801-ből Kozma Mátyás, 1807-ből pedig Bartos Péter hámoros nevét őrízte meg számunkra a lövétei egyházközség keresztelési anyakönyve (I. kötet). A Tobisok közül egy másik, Tobis István (felesége Korbai Zsuzsanna) is feltűnik Lövétén, akinek a családja mélyebb gyökereket eresztett itt, ugyanis leányai, Katalin, Barbara, Ilona és Anna mind itt mentek férjhez. Az utóbbi 1909-ben hunyt el Lövétén 82 éves korában.

Tobis János Homoródmás határában, „*a Farkas-mező nevezetű helyen*” is építtetett egy vashámort a maga költségén a „H. Almási Nemes Communitásnak engedelméből”. A hely kiválasztása azonban ebben az esetben sem volt véletlenszerű, hisz adataink szerint a környéken (*Ördöggátja* bányahely) már az 1700-as évek elején folyt vasércbányászat. Úgy látszik, jól folyt a „manipulatio”, mert ifjabb Tobis Jánost hamarosan a homoródmási unitárius eklézsia patrónusai között találjuk. 1805-ben „*9 forint és 56 pénz árba Vasat adott ajándékba*” az eklézsianak, hogy abból rostélyt készíttessenek a templomba bejáró ajtóra. A forrásokból az is kiderül, hogy a farkasmezői vashámor mellett felépített háza után „Eszendőnként Hat Mforint Taxát” tartozott fizetni a fentebb említett egyháznak. 1811-ben még hallunk az általa épített farkasmezői vashámor melletti házáról, de Tobis már nem lakik Almáson. 1819-ben mint „*Mhermányban lakó Vas Hámoros*” bukkan fel forrásainkban.

A szentkeresztbányai vashámor termékei: kőcsákány, csoroszlya, egyoldalú csákány, ásó, brassói kapa, besztercei kapa

Tobis tevékenysége, bár „ó szerű paraszt” hámorai nem sokban különböztek a XIII. századiaktól, kedvezően hatott a vidék gazdasági életére. Lövéten egyre többen kapcsolódtak be ebbe a régmúltba gyökerező, újból meghonosuló „parasztpari” foglalatosságba. Egy 1809 márciusában kelt folyamodvány szerint, a lövéteiek egy része a „Bányából, Vas Hámorból keresi minden napi kinyerit, amely a mű határunkon is található.” Az 1820. évi úrbéri összeírás 12 hámorost említ, közülük egy a hámoron, a többi 11 a faluban lakott. 1821-ben számuk 14 volt, s egyikük kivételével mind „lövétei gazdák” voltak.

A „kezdetleges modorban kezelt” vashámorokban 1829-ben, a székelyudvarhelyi professzor, Szigethy Gyula Mihály tudósítása szerint rúdvasat állítottak elő („Lövéte készít Almással együtt rúdvasakat”).

A Kirulyban még a XVIII. század végén felállított hámorról, amely időközben az ide látogató fürdőzők egyik „turisztikai látványossága” lett, a *Nemzeti Társalkodó* 1840. októberi számában az alábbiakat olvashatjuk: „Mintegy 50 évvel ezelőtt létesült itt egy vashámor, melly jelenleg 13 részvényesnek dolgozik – úgy ahogy, mert attól, ki házából ki nem járt, nem látott, nem tanult, az Á-t sem ismeri, mit várhatni? Mit azoktól, kik csak annyit tudnak, amennyit egy **Toroczkóról** vagy **balsorsa által elidézett, vagy jobb élehetésmódot remélt kivándorlottól** [kiemelés – MJ] hallottak, gyakorlatilag láttak? S még is minő nagy haszna van e hámornak! E sovány, kopár helyen, hol a szántás vetés ritkán jutalmazza a munkát, több emberek élnek utána, s vagyon köztök, ki évenként 30 mázsa vasat is kikészít. Három épületből áll az egész intézet, t. I. a fűtató, verő és lakházból a széntartóval; mind fából építvék és deszkával fedvék. Ronda épületek! Mind e mellett a közönségre [a kirulyi fürdőt látogatókra – MJ] nagy hatással bír ezen hámor. Évenként kikészít 200 mázsát, 1 mázsa itt 20 vfton vehető. Malomhoz, deszkafűrészekhez, szekérhez s más gazdasághoz megkívántató mindenféle eszközök rea szólás mellett találhatóak.

Az itteni műhelyben készült vasak jósága iránt különbözők a vélemények;

A szentkeresztbányai vashámor. Kovács Dénes felvétele (1970-es évek)

sokan kétség alá hozzák azt, mintha az ide való vasat nem lehetne mindenre használni. Meg kell vallani, hogy rossz vas is kerül ki innen, de az is igaz, hogy sokkal több a jó mint rossz. Állításomat igazolják a népes Lövéte lakói, kik télben nyárban fával bibelődnek, sok formájú fejszék, fűrészek mind lövétei vasból készítvék, minden vas eszközeiket, pedig mennyit nem használnák! Abból csináltatják. De saját tapasztalatom is ide hajlik, már rég óta használnán azt.

Ártatlan, jámbor gyermekei a természetnek ezek a vaskészítők. Ritkán hallani köztök egy gonosz szót. Többször elandalodva néztem kezeléseiket s el elgondoltam: istenem! Ha egy velök bántani tudó, értelmes, tehetős ember közikbe jövén épületjeiket célszerűen rendezné, eszközüket kellőleg készítené, mennyit könnyítene rajtuk, s jobbítaná nyomasztó életmódjokat.” Nos, a fenti

sorokat leíró Szentiványi Mihály andalgó gondolatai már cikkének megjelenése idején megvalósulni látszottak. Ugyanis pont ebben az időszakban (1836-tól kezdve) egy fiatal műszaki értelmiségi, aki a selmecbányai akadémián szerzett szakismereteket, nevezett Gyertyánffy Jónás fogott hozzá egy „gyártelep”, azaz a modern vasipar alapjainak lerakásához Lövéte határában (Szentkeresztbánya), minek köszönhetően a székelyföldi vasgyártás súlypontja véglegesen a Kis-Homoród völgyébe tevődött át.

Mihály János

Újabb adatok az énlaki rovásemlék olvasatához

1. 1936-ban jelent meg Ferenczi Sándor *Az énlaki rovásírásos felirat* című könyve, amely monográfiászerűen tárgyalta az énlaki rovásfelirat (1668) keletkezéstörténetét. A kiadványhoz Szöcs Lajos korondi barátom révén jutottam hozzá, köszönet érte.

A felirat fényképe

Ferenczi egyik érdeme, hogy felsorolta az addigi olvasatkísérleteket. Behatóan foglalkozott a második sor, bal felőli, utolsó betűcsoporttal (jobbról balra haladó olvasatról van szó), amelynek feloldása körül máig viták „folynak”. Íme az értelmezések (eltekintettünk a nagybetűs jelölésektől): Csak e(gy), Deák E(gy), Pako, Jenlakan, De Jáko, Djako(n), Deáken(lakán), Jako vagy Dako. „Ahányan, annyiféleképpen” – jegyezte meg a szerző.

Ugyancsak ő – a hangcsoport első jeléről szólván – így fogalmazott: „...lehetetlen más egyebet mondanunk, mint hogy ennek a jegynek mégis csak tisztán d hangértékűnek kell lenni.” A felirat „szerzőjéről” pedig megállapítja, hogy a Musnai név „...egyszerűen a származási helyet jelölő név.” Ezzel megerősíteni kívánta a Dako olvasat kizárólagos jellegét.¹

Ferenczi Sándor felfogását tovább éltették egyes kutatók. Főleg Ferenczi Géza „kardoskodott” minden újabb feloldási kísérlet ellen. Forrai Sándor visszatért a DIAKON feloldáshoz², magam 1994-95-ben a DARKO (RK ligálva) olvasathoz jutottam³. Aztán – módosítván álláspontomat – vissza-

kanyarodtam a DIAKON foglalkozásnévhez.⁴

Mi készített – és késztet ma is – arra, hogy „föladjam” eddigi eredményeimet? A válasz kézenfekvő: a tudományos kutatás előrehaladása. Kiderült, hogy feliratos (epigráfiai) rovásírásanyagunkban igenis volt/van ID és DI ligatúra. Az 1515-ből származó isztambuli rovásfeliratban sikerült helyesen elolvasnom a legvitatottabb betűcsoportot, az IdéTBeN=idejében szót, amelyben az ID összevont jel. A tordátfalvi ToRDIS feliratban (1600–1650) is ott ékeskedik a DI ligatúra, a székelykeresztúri kályhacsempén (1500 körüli) pedig szintén van – ezúttal három betűs – RDI összevontás. Mi a helyzet az utolsó betűvel? O vagy On jel? Ezt próbáljuk most tisztázni.

2. 2005 telén újra átolvastam Táncczos Vilmos *Keletnek megnyílt kapuja* című kötetét. Egyik legszebb írásában, a „*Deákok*” moldvai magyar falvakban címűben a következő adalékra bukkantam: „...az 1648-ban Moldvában járt Bandinus érsek úgy találja, hogy egy András nevű szabófalvi deák („Sabojanensi Diako Ungaro Andrea”) visszaél hatalmával...”⁵

Nos, a zárójeles rész Diako szavát azonnal az énlaki rovásfelirattal, a DAKO – DIAKON szavakkal hoztam összefüggésbe. Megéreztem: a végső, a döntő pillanat jött el, amikor megoldható a vitatott hangcsoport helyes olvasata. Ehhez viszont szükségem volt a kérdéses rész latin szövegére, annak fordítására. A szerzőhöz, Táncczos Vilmos egyetemi tanárhoz, néprajzkutatóhoz fordultam segítségért. Közlöm az általa írt teljes levelet:

"D147

Ráduly János rajza

Kedves János!

A kérdéses hely eredetiben: „At necdum omnes devoravimus difficultates, nam multis in dies a Saboianensi diako Ungaro Andrea nuncupato afficimur injuriis, et probris, qui nullo sacro ordine initiatus, functiones parochiales (uti a persona fide digna adivimus) exercens libere tanquam sacerdos obibat...” (Marcus Bandinus jelentése. In Benda Kálmán szerk.: *Moldvai csángómagyar okmánytár. 1467–1706*. Budapest, Magyarországkutató Intézet, 1989. I. 379.)

Domokos Pál Péter – nem megbízható – fordításában:

„de azért nem voltunk minden nehézségen túl: mert az András nevű magyar diák (Saboianensi diako Ungaro Andrea) napról napra – amint szavahihető embertől hallottuk – sok bántalommal és gyalázkodással illet, aki felszentelés nélkül plébánosi ténykedéseket végez minden teketória nélkül, éppen úgy, mint valami pap...” (Codex Bandinus. In Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Hatodik kiadás. Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2001. 347.)

Barátsággal: Vilmos Kolozsvár, 2006. május 7.

3. További mondandóinkat így foglaljuk össze:

a. Utaltunk rá, hogy már epigráfiai feliratokban is előbukkant az ID és DI összevont jel. Ezek ismeretében most már leszögezhetjük: az első betű (lásd a rajzot, az olvasat jobbról balra halad) mindenképpen és félreérthetetlenül DI ligatúra. A függőleges vonal felső részén levő, balra futó vonal nagyon határozott, hosszú és egyáltalán nem olyan jellegű, mint a három S betű tetején levő, hátrafutó és szerep nélküli, apró vonalacskák. Ferenczi Sándor a kellő különbözőségeket nem érzékelte. Ezt írta: „...talán leghelyesebb a festő játszi kedvének, díszítencifrázni akaró szeszélyének tulajdonítanunk...”⁶

b. A betűcsoport véghangzója tisztán megépített O betű. Mi készítette a szerzőt az O betű használatára? A mester a nevet latinosan írta föl: Georgyius Musnai. A harmadik szó már foglalkozására utalt, s ő ezt is latinosította: Diako (olv. diáko, a latinban nem volt á hang).

c. Magyar nyelvünkben ez a szóalak diák–deák formában honosodott meg. Íme a két legrégebbi adat: 1237–40: Diaqui; 13. század: Dyak. Mind a kettő helynév.⁷

d. Szavunkra bőven találunk erdélyi adatokat Szabó T. Attila szótörténeti munkájában. A szó fontosabb jelentéseit a szerző így csoportosította: latinos műveltségű személy, írődeák, tanuló, külföldi iskolák látogatója, sekrestyés, kántortanító. Mi megtoldjuk: bármiféle más mesterségre is utalhatott, pl. bútorfestésre. Íme három -i betűs szóalak a műből: 1551: diyak; 1603: Peter djak; 1654: Istvan diak. A deákos alakok valósággal hemzsegnek a gyűjteményben.

Keresve kerestünk olyan megfogalmazást a könyvben, amely – felépítésében – hasonló (akár azonos) lenne az énlaki emlék kifejezésével. Kapunk: az adat 1667-ből való, szinte egyidős az énlaki felirattal. Íme: „En Apaczan lako Bíró Sámuel Diak”. Latinosítva ugyanolyan természetű lenne, mint az énlaki felirat kifejezése. A DIAKO szó amolyan „értelmező-jelzőszerűen” használt foglalkozásnév – írta Szabó T. Attila.⁸

e. A mostani DIAKO megfejtés nem közömbösíti sem a Székelymuzsnán élt (vagy még élő) Dakó családokat, sem a Homoród mentén tevékenykedő Darkó, szintén festegető pap (lelkész) egykori meglétét. A DAKO – DARKO személynevek viszont eredetükben (etimológiájukban) eltérőek. Erre már utaltunk. Ezt írtuk: „A Dakó valószínűleg becenév, a Dávid rövidülése +-kó becéző képző, a Darkó pedig szintén becézőnév, a Dáriusz rövidülése +-kó becéző képző. A két név fölcserélése tehát semmiképpen nem indokolható.”⁹

f. Átböngészünk – 17. századi Musnai neveket keresve – a *Székely Oklevéltár* új sorozatából a IV–VIII. kötetek helységnevmutatóit.¹⁰ A meglepetés nem maradt el. Íme: Erdőszentgyörgy 1614: Musnaj István; Dálnok 1614: Musnai János, Musnai Miklósné; Albis (Kézdiszék) 1614: Musnai György; Albis 1619: Georgius Musnaj; Betfalva 1635: Musnai István; Földvár 1642: Musnay Tamás; Újszékely 1692: Musnai János stb. Figyelemre méltó a Musnai György név két alakváltozata.

Látható, a Musnai nevek nagy szóródást mutatnak Erdélyben, székelyföldi előfordulásuk Kézdiszéktől Aranyosszékiig ível.

g. Utalnunk kell a Benkő Elek és Ughy István által írt monográfiára,¹¹ amelyben a szerzők Székelykeresztúr és környéke régi kályhacsempéit mutatják be. Székelyszentmihályon máztalan csempe került elő a következő felirattal (a zárójelbe tett betűk hiányzanak, ezeket Benkő Elek egészítette ki): Fazak(as) Mihali. Geo(rgius?) Mus(n)a(i)? An(n)o 1637. Szerintünk az énlaki festőmesternek – minden bizonnyal – valami köze volt/lehetett a csempe létrejöttében. Valószínűleg a környéken „élte le” életét diákként.

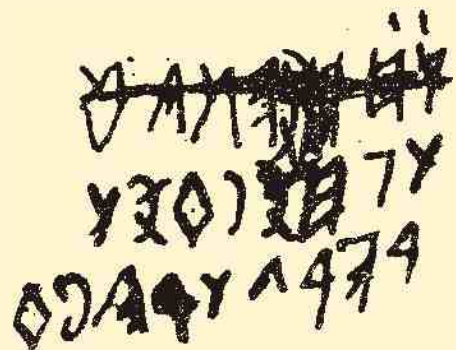
4. Végül álljon itt – immár módosítva – az énlaki rovás emlék olvasata (az első szóban „ugratva” van az E betű, az utolsó szó kezdőbetűje ligatúra):

eGYAZISTEN

GEORGYUS MUSNAI DIAKO (olv. Diáko)

Az olvasó figyelmét föl kell hívunk rovásíró Musnai György egyik írástörténeti hibájára: az I betűket (háromszor is) D betűkkel jelölte. Az I a legrégebbi emlékekben függőleges vonalból és balra lejtő ferde keresztvonalból áll össze (lásd nikolsburgi ábécé, 15. sz. második fele). Ez a tévedés is elősegíthette a felirat körül kialakult „galibát”. A közölt fényképet Ferenczi Sándor kötetéből másoltuk.

5. Írásomat már teljesen lezártam, véglegesítettem, legépeltem, amikor motoszkalni kezdett bennem a gondolat: bele kell nézнем Sándor Klárának a bolognai rovás emlékről (15. század második fele) szóló monográfiájába.¹² Szerepel a kötetben a *tizenkét apastalok* kifejezés rovásírási formája. Fénymásoltuk, mellékeljük. Jobbról balra a második betű I hangértékű: tökéletes mása az énlaki DI ligatúra I betűjének. Perdöntő bizonyíték: a balra tartó mellékvonal nem dísz, hanem szerves része a betűnek. Az I betű tehát ilyen formában is „funkcionált”. Ha középtájon keresztvonalat húznánk, megkapnánk a DI összevont jelet, amelyet Musnai György – kétszáz év múlva is – meszerien hasznosított.

Részlet a bolognai rovás emlékből

1. Ferenczi Sándor: *Az énlaki rovásírási felirat*. Kolozsvár, 1936. 7, 31, 33–34.
2. Forrai Sándor: *Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig*. Lakitelek, 1994. 314.
3. Ráduly János: *Rovásíró őseink. Adalékok rovásírásunk ismeretéhez*. Korond, 1995. 60–63.
4. Ráduly János: *Még egyszer az énlaki rovás emlékről*. Hazanéző, 2000/1. sz. 22–23. Újraközölve: *Titkok a rovásírásban*. Székelyudvarhely, 2004. 83–88.
5. Tanczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Kolozsvár, 1996. 193.
6. Ferenczi Sándor: i. m. 27.
7. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. kötet. A–Gy. Főszerkesztő Benkő Loránd. Bp., 1967–1995. 628.
8. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. II. kötet. Cs–Elsz. Bukarest, 1978. 275–279.
9. Ráduly János: *Rovásíró őseink...*, 60–63.
10. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV–VIII. kötet. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Demény Lajos. Kolozsvár, Marosvásárhely, 1998–2006.
11. Benkő Elek – Ughy István: *Székelykeresztúri kályhacsempék. 15–17. század*. Bukarest, 1984. 74. lap és 75. kép.
12. Sándor Klára: *A Bolognai Rovás emléke*. Szeged, 1991. 113.

Ráduly János

A tatárjárás és a székelyek

1241-ben Magyarországot mongol támadás érte, mely esemény tatárjárás néven került be a történelembe. Az utókor úgy számítja, hogy a középkor legnagyobb csapása volt, melyet az ország átvészelt. Az akkori királyt, IV. Bélát második államalapítónak szokták nevezni. A székelység aránylag kis veszteséggel vészelté át a mongol támadást, erre a helyzetre igyekszünk magyarázatot találni a következőkben.

IV. Béla királyt nem érte váratlanul a mongolok támadása. Különböző forrásokból értesült a mongolok készülődéseiről: Julianus barát keleti utazásainak jelentéseiből, a szomszédos kunoktól és Batu kán leveleiből, melyekben egyszerűen behódolásra szólította fel a magyar királyt. Az ország próbált felkészülni a védelemre, a király behívta Kötöny kun vezér népét, a várakat megerősítették, a Kárpátok szorosait „bevágták”, hogy megnehezítsék az ellenség behatolását. Sajnos az ország lakossága nem volt tisztában a veszély nagyságával, hisz már több évtizede nem érte támadás a királyságot. A főurak saját birtokaiknak növelését fontosabbnak tartották az ország biztonságánál. A mongolok készültek a hadjáratra, hisz Kelet-Európa akkor legnagyobb hatalmát próbálták térdre kényszeríteni. A harcdezt mongol csapatok fegyvermeztettek voltak, a korszak legmodernebb, már bejáratott taktikáját alkalmazták. Akik korábban szembeszegültek velük, mind vesztettek, több fejedelem épp Magyarországra menekült a veszedelem elől.

1241-ben a mongolok három oldalról támadnak Magyarországra. Észak felől Orda vezetésével érkezik a jobbszárny, miután Lengyelországot és Sziléziát végigpusztította. Batu vezetésével a főereg a Vereckei-hágón hatol a Kárpát-medencébe, vele van Sübetej, aki Dzsingisz kán egyik híres vezére volt. A balszárny Erdélyt támadja három irányból. A Kadan vezette sereg a Borgói-hágón keresztül támad, majd sorra foglalja el Radna, Beszterce, Torda, Kolozsvár és Várad városokat. A Büri vezette sereg az Ojtozi-szoroson hatol be, a Barcaságban március 31-én megsemmisíti Posa erdélyi vajda seregét. Büdzsek az Olt vonalán támad, Gyulafehérvár alatt egyesül a Büri vezette sereggel, majd Csanád váránál a Kadanéval.

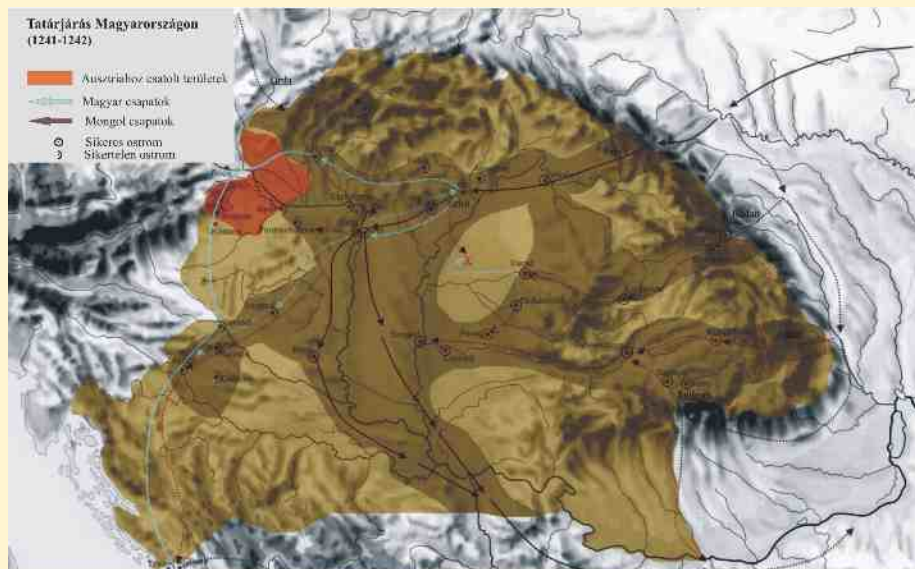
Batu kán a fősereggel március 12-én szétveri a Dénes nádor vezette sereget, mely próbálta feltartóztatni a határ közelében. A mongol seregben kunok is voltak, emiatt az ország lakossága az 1239-ben betelepített kunokra támad, megöli Kötöny vezért. A magyarországi kunok rabolva kivonulnak az országból Bulgária irányába, így a magyarok magukra maradnak a mongol támadás előtt. Április 11-én Muhi mellett a magyar és mongol sereg kemény csatát vív, mely hajnaltól sötétedésig tart. A jelenkori magyar közvélemény által hibásan vezetettnek, fejetlennek és dicstelennek tartott csatát a korabeli mongolok a legnagyobb csatájukként jegyezték fel. Muhi után a mongolokat már semmi sem tartja vissza a Duna vonaláig, majd 1242-ben már a Duna sem képez akadályt, miután befagy. A mongol had hatalmas pusztítást végez, az ellenállókat lemészárolják, a lakosság egy részét úgyszintén, másokat rablásba hajtának. Sok faluból lesz pusztá az ország középső részén, aránylag kisebb veszteség éri a dunántúli részeket és az ország peremvidékét, így a Székelyföldet is.

Több tényező együttesen eredményezte, hogy a Székelyföld lakossága nem csökkent lényegesen, sőt a kézdi székelyek egy részét a tatárjárás után áttelepíthették Aranyos vidékére, a későbbi Aranyosszékre.

A székelység ismerte a veszélyt, amely közeledett, hisz a határmenti átjárók elzárása az ők feladatuk volt. Így az ellenséges támadás nem érte váratlanul a Székelyföldet. Az írott forrásokban nem maradt fenn semmi híradás, de valószínű, hogy Posa erdélyi vajda seregében ott voltak a vesztes csatában.

A mongolokkal szemben a legjobb taktikának a menekülés és a bujkálás bizonyult. A székelyek sok erdővel rendelkeztek, volt ahová elrejtőzzenek. A kisebb portyázó seregeknek a hadakozáshoz szokott népcsoport sikeresen ellenállhatott. Az is biztos, hogy a mongolokat jobban érdekelhette a gazdagabb városok kifosztása, mint a kiűrt székely falvak gyújtogatása.

A felsorolt tényezőket nem lehet elhanyagolni, mégis a székelyek kis veszteségeit talán a mongolok haditaktikája magyarázza. A mongol seregek fegyvermeztettek és jól tájékozottak voltak. A nagy csapatok ellátása könnyebb volt, ha nem egy, hanem inkább több útvonalon közeledtek a cél felé, így gyorsabban is haladhattak. Magyarországon támadásakor is öt különböző helyen hatoltak be az országba. A mongol haditaktikához tartozott, hogy a megtámadott ország határvidékén nem időztek, a központi részekben

Hermányi Dienes József

megjelölt találkozóhelyekre igyekeztek. Erdélyben az első ilyen hely Gyulafehérvár volt, ahol egyesült a Büri és Büdzsek vezette sereg, majd Csanád váránál Kadan seregével teljes lett a balszárny.

A *Mongolok titkos történetében* maradt ránk Dzsingisz kán idejéből az egyik vezér esete, aki korábbi hőstetteinek köszönhetően csak, hogy élve megúsza azt a tévedését, hogy egy hadjárat során a határ közelében hosszasan csatározásba keveredett, így késve csatlakozott a főerőkhöz a megtámadott ország belsejében.

1241-ben Büri – miután szétverte az erdélyi vajda seregeit – nem időzött a Székelyföld kifosztásával, sietett a kijelölt találkozóhelyre. A szerencse és a mongol haditaktika akkor a székelyeknek kedvezett.

A mongolok 1242-es kivonulása után Magyarország több része vált pusztává, de a korabeli híradásokkal ellentétben nem vesztette el katonai erejét. A mongolok később többször is felszólították IV. Béla királyt, hódoljon be, újabb támadással fenyegetőzve, minden siker nélkül. Frigyes osztrák herceg hódító támadását is sikeresen megghiúsították a magyarok. A Magyar Királyság külpolitikája nem változott meg a tatárjárás után, továbbra is Kelet-Európa nagyhatalmákként viselkedett. A mongol fenyegetést is komolyan vették, a magyar király sok intézkedése az ország védelmi erejének növelését célozta. Újabb támadásra csak 1285-ben került sor, amikor az események már teljesen másként alakultak. Az oklevelek kitérnek az Aranyos vidéki székelyek bátor helytállására, mikor sok rabot kiszabadítanak a tatárok (mongolok) fogságából.

Kolumbán József

A mongolok titkos története. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

B. Szabó János: *A tatárjárás* (A mongol hódítás és Magyarország). Corvina, Budapest, 2007.

Rogierius mester: *Siralmas ének.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Olaszteleken született 1699. szept. 26-án. 1711–19 között tanult Székelyudvarhelyen. Az anekdotanovella megteremtőjének tartják, ez a szemlélet még egyháztörténeti munkáiban is megtapasztalható. 1759-től írta *NEgyedi siró Heráklitus, és –Hól mosolygó s hol kaczagó Demokritus* c. gyűjteményét, amely kb. 400 anekdotát tartalmaz. Fordított németből. 1768. április 12-én halt meg. 158 kötetnyi kéziratot hagyott hátra (teológia, történelem, földrajz, francia és német fordítások), munkái jórészt kéziratban maradtak, elkallódtak. Fő műve teljes kiadása 1960-ban jelent meg Budapesten.

P. Buzogány Árpád

3

Vizitálni indulna hajdan az unitárius püspök, és midőn beérkezett volna Udvarhelyszékre, prédikála hallatára egy prédikátor, és ejte beszédében ilyen szót, hogy Izráel fiai négyszáz eszten-deig bujdosnak a pusztában.

A templomból a papság-házhoz men-vén a prédikátorok s püspök, monda a püspök a concionátornak:

– Talán nincsen bibliád, atyámfia?

Monda erre a prédikáló:

– De bizony vagyon, tisztelendő püs-pök uram, egy rossz.

Monda erre a püspök:

– Ne mondd a szent könyvről, hogy rossz.

Monda azért a prédikátor:

– Vagyon egy hitvány.

7

Szentábrahám Mihály unitárius püs-pök vizitációt tartván Udvarhelyszéken egy faluban, hatod- vagy hetedmagával ebédre hívatatték egy unitárius nemes embertől. A több papok pedig letelepe-dének a parókiában, s jól tarták mago-ukat, egyen kívül, aki szörnyű fogfájás-ban lévén, sem nem ehetik, sem nem ihatik vala. Hanem javallák némelyek, hogy dohányozna egy keveset, a tubák füstí fogná enyhíteni kínját. Mentegeté magát, hogy ő soha affélével nem élt, s fél, hogy megokádtatja ötét. De addig untaták jó baráti, hogy pipát töltenek, s meg is gyújták nékie. A pipaszár pedig igen rövid vala. Leülvén azért a sze-gény, fájosfogú hód a favágó tőkére, szipogatja vala a füstöt. De véletlen megérkezvén a püspök, meglátá a pi-pálást, s monda a betegnek:

– Adj tizenkét forintot mindjárt!

Eleget menté magát a szegény ember s mind a több papok is, hogy soha pipás ember nem volna az az ő atyjokfia, de monda a püspök:

– Megértem én a tréfát, meg kell bizony annak lenni!

Mit tud tenni a szegény fogfájós? Kom-jaitól s szomszédjaitól felkéri s befizet. Kimenvén pedig püspök elől, monda a többi papoknak:

– Isten vesztette volna orvosságokat, soha nem fizeték orvosságra nagy hiába ennyit.

Itt ment vala bé Szentábrahám az osko-laháznál, a communitas nevezetű classi-sokba a gyermekeknek, s meglátván, hogy a mester oda tett bé egy ecetes áta-lagot, hat forintot ránta a mesteren.

31

Udvarhely városában vala egy vén és jó asszony, aki gyermekségemben eszten-deig gondomat viselé, ki is a kártyajá-tékot felette nagy bűnnek tartotta, de minket attól nem tudott elfogni. Sőt a Küküllő jegére ültünk télen, ő a partról fenyegetett, de a sík jégre nem mert bé-jönni. Ennek a vén asszonynak ifjú ko-rában fazakas férje volt, igen együgyű ember, kivel az asszony semmit sem gondolt, sőt megverte, ágy alá bújtatta. Volt egykor, hogy az asszony megverte a férjét, s a vert férfi béülvén a kemence alá, ott zokogdogált. Megriasztotta az asszony, mondván:

– Szepegsz-é még, tűzre való?

Melyre zokogással felele a férfi:

– Szepegek, szepegek, tűzre való, mert bennem vagyon a férfi természet.

Mikor ennek a vén asszonynak a gond-viselése alatt volnék, sokszor láttam, hogy igézet-vizet vét vala. Én pedig az édesatyámtól az afféle babonák ellen másképp tanítottam vala, s haszonta-lan, sőt vétkes dolognak mondom vala. Lön egy nagypénteken, midőn a jezsui-ták Krisztus szenvedését ki akarnák komédiázni, hogy én is felmenék oda a hegyre tátogni. Menyek s jövök vala ki s bé a templomba. A pápista ösztövré ábrázatú, aszúkasú egyházfi pedig meg-haraguvék, és fenyeget vala, hogy meg-korbácsol. Megharaguvám azért reája, s mondek magamba: „Ördög vigyen el,

nem kell nékem a ti haszontalanságtok” – s menék a szállásra, tettevén, hogy beteg vagyok. Az öreg gazdaasszony megtapogató a fejemet, s legottan megismeré, hogy a templomban az asszonyok ígéztek meg, minthogy közikbe is találtam volna ülni, és igen szép adolascens is voltam. Foga azért a vénasszony, és vizet vete, s lement s fennúszkáló szenekből jobban is megismeré, hogy erősen megigéztek az ártalmas szemek. Az ágyhoz hozá pedig a vizet, kére, hogy innám egy keveset belőle, s a többivel megmosná a homlokomat, ábrázatomat, biztatván, hogy meggyógyulok. A víz pedig több vala egy fertálnál. Fogám azért az edényt, megivám a vizet mind, s elnevetém magamat. Észrevéven a banyó, hogy kikaptam az ő szenteltvizén, megplágála farba gyengén. De én a szenes víztől egy kissé rosszul kezdtem lenni.

32

Az enyedi kollégiumba vala egy szenior, Szeredahellyi nevű, igen himlőhelyes, szakáll- és bajusztalan ember, Dési Márton professzor idejében; igen tanuló deák vala ez. És bibliotekárius idejében, a tékában nem nyughatván a bolháktól, az olvasás közben, leveté a nadrágját (mondják, hogy a gatyáját is), és papirossal beköté combjait s szárait. Azonban a vizellés vagy nagyobb is reá ére, és az akkori kis kollégiumból a nagyobbikba átlajóve az országúton, s akkor mások mondkák meg Ádámnak, hogy mezeitlen volna.

Rendelék pedig egy innepre prédikálani Szeredahellyit a fejedelemhez, I. Apafihoz, s oda mene Dési Márton is, a professzor. Annak idejében Szeredahellyi eléállá prédikálani jól elkészült prédikációjával, de a prédikálás közben elandalodék és sokáig hallgata. Dési Márton pedig súgja vala nékie ottan-ottan: „Ámen! Ámen!” Észreveven magát Szeredahellyi, fordul a professzorára, s mond nagy szóval: „Tudjuk, uram!” S azonban a prédikáció is eszébe jön és elmondja. A fejedelem azt mondotta, hogy régen nem hallott szebb prédikációt annál.

Ezután Szeredahellyit reávevék, hogy menjen Udvarhelyre rhetorices és poëseos preceptornak, mert az fél profeszorság volna, s el is ment. Esett ott, hogy a süvegét a szeme eleibe tette, hogy a tanítványi invokálnának, de ott felejtette, s ott állott egész óráig hallgatva. Az óra elütvén, eloszlottak a tanítványai, s későre vette észre, hogy

egyedül maradt.

Lón végre pappá ez az ember az udvarhelyszéki traktusban nótelen. És mint nótelennek, kívánnak vala az asszonyok egy s más ajándékokskát, csirkét, tojást, bolyót vinni mint ifjú legény papjoknak. De ő senkit a házba bé nem bocsát vala, hanem az ajándékot künn letéttvén, a ház padlásán, ahol lyukat csinált vala, kibújván, s a ház hijjáról leereszkedvén, béviszi vala a discretiót. Végre reá ére a házassulás, és bémene Udvarhelyre, szerencse keresni. Vala pedig ott egy magamegunt, koros lány, Magyar Panna nevű, nékem bizony atyámfia, és azt maga megkéré, ilyen szókkal:

– Leány! Én téged elveszlek, Istenért, de én bizony veled nem hálok.

A leány ezt hallván, kimene a házból, és kezde keservesen sírni. De az anyja s az atyafiak kimenvén, intik, hogy csak menne hozzá, mert tréfálkozik a leánykérő. S hozzá is mene, s csendesen éltek, noha Panna rest volt annyira, hogy alig tudta, s néha nem is tudta édesanyja felköltteni egyetlenegy teheneckéjének a megfejésére, hanem azt feleli vala az ágyból:

– No! no! Hogy nem tud kelmed alunni. S emiatt estig is otthon bóg vala a tehén. Ez a Szeredahellyi János lón végre szolokmai pappá. S mint hogy prédikálásában a sok idem per idem miatt igen hosszasan feddődvén, s inkább intvén, mint tanítván, – odahagyják vala estve a hallgatói. De ő is kitalálá módját: bevárja vala a templomba hallgatóit, s akkor a templom ajtajában állván, senkit ki nem bocsát vala estig is. Előre pedig megbúván a porgolát kapuknál, név szerint írja vala fel kinek-kinek a szitkát, és szembe mind úgy számlálja vala elő sat.

Ott laktában egy becsületes, jó gazdaemberre bíza holmi pénzt, hogy a makkfalvi baromvásárban venne nékie egy tehenet öt forintot. Véve is a becsületes ember, akitől én a dolgot hallottam, és haza hajtá. Hivata pedig Szeredahellyi más falusiakat, s megbecsülteté a tehenet. Becsülék pedig a tehenet hat forint-ra. Melyen megbúsulván, hogy megcsalta volna azt az embert egy forintig, kitől a tehenet vásároltatta, pénzen fogadott embert, ki a hatodik forintot megvinné a tehenét eladott embernek. Végezetre ez a szegény ember helyből helyre jár és uraktól alamizsnát kér vala, de csak annyit, amennyire akkor szükség vala, így szólván:

– Adjon nagyságod nékem egy sustákat. Elmene az időben Szászvárosra is, a tu-

dós és tréfás, de próbált Nádudvari Péterhez, és monda:

– Nagyságod, t. Nádudvari uram, mindeneket intsen.

Melyre mond Nádudvari:

– Megfogadom, s legelsőbben is intem kelmedet, hogy ne bolondoskodjék.

Melyért megharaguvék.

35

Pákai nevű mester vala Bágyba, ki is másokkal együtt Thököly Imre tatárjai előtt a bágyi várba vonta vala magát. De minthogy sok diója vala a háza hiján, lemene éjjel csak egy gatyában, hogy a dióból feliktasson a várba. De két lézengő tatár ott kapja, és két lábain a lábavaló szárait jó szoroson megkötik Pákainak, és a gatyá korcánál bétöltik a diót, míg megtelik, és megkötik erősen. Ekképpen, mint egy zsákot, levetik a hijúból; ugyan megzördül, s elbocsátják.

Ezután is viselt mesterséget ez az ember, és midőn holmi gyermekeket tanítana, olyan stílust diktála nékiek magyarul a kiszilyről (ez zablisztból való, savanyú pép) s a kiszily hígjáról, amelyet a gyermekek nem tudnak vala deákra fordítani. Megkérdeék ezért a mestert, mondván:

– Domine Praeceptor! Quid est latine kiszily?

Gondolkozik vala Pákai, mit lehetne felelni, s monda:

– Zabszillum.

Ezt leírták a gyermekek, és ismét kérdeék:

– Quid est kiszilyhíg?

Itt annál inkább megakadván, nem tudá hová tekerkedni, hanem monda:

– Foslikum.

Vákáns korában esmertem ezt az embert, s akkor is bosszantották vele esprestje s mások hallatára.

(*Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus. Bukarest, 1970*)

3. concionátor –predicator

7. communitas – közösség; classis – osztály

31. adolescens – serdülő fiú; megplágál – megver

32. bibliotekárius – könyvtáros; téka – könyvtár

rhetorices és poëseos preceptornak – szónoklat-tan és költészet tanítója; invokál – megszólít; traktus – református egyházmege;

discretion – ajándék; idem per idem – valaminek önmagával való bizonyítása;

porgolát kapu – faluvégi vetéskapu

35. vákáns (vacans) – állástalan; domine Praeceptor! Quid est latine kiszily? – Tanító úr!

Mit jelent latinul kiszily?

Udvarhelyi drágaság

200 esztendővel ezelőtti székelyudvarhelyi piaci árakba nyújt betekintést Szigethy Gyula Mihály székelyudvarhelyi református kollégiumi tanár egyik feljegyzésében, oly módon, hogy statisztikai előképzettségéről¹ is tanúbizonyosságot tesz, midőn egy évtizednyi távlatban azonos termékkategóriákat (alapvető élelmiszerek, állatok, ruházkodási cikkek, munkabér) hasonlít össze használható módon. Közben az ármódosulás elemzésénél gazdasági – és máshelyt² is élenken jelentkező – társadalmi vonatkozású észrevételeinek is teret enged. Nemcsak rögzíti az árakat, de magyarázza is változásuk okait. Különös fontossággal bír számunkra az Udvarhely református kollégiumában dívó „ekszpo”³ fenntartásában szerepet vállalók bérezésének tisztázása az érintett korszakban.

„Az 1808-beli nagy drágaság példája”⁴

Udvarhelyre jöttem professornak 1797-ben. – Akkor az húsnak fontya⁵ két kreutzár⁶, – tizenkét tojás egy garason – egy szekér fa 12 garas⁷ – a tiszta búza vékája 16 vagy 18 garas – a köz⁸ 12 garas, a török búza 12 garas, a gyapotnak fontya 12 garas – a legdrágább posztónak singje⁹ négy, öt forint – egy pár tsizma négy, öt márvás¹⁰ – a veress fejtőnek¹¹ fontya másfél forint – egy jó ló ötven, hatvan forint, – egy pár ökör 80 vagy 100 forint – egy kövér sertés 12 forint, egy ketske 3 vagy 4 márvás – a mester ember munkája legfejjebb napjában 8 garas – a gazdasszonyi expositio¹² fizetés esztendőre 8 forint, sat. – De hogy a frantzia háború¹³ békövetkezék – a banko tzedulák¹⁴ bėjövének – az arany s ezüst pénz változtatás¹⁵, lotteria¹⁶, bészedés s más utakon kitakarodék, öt forintos aranyért 13 forintot, egy tallérért¹⁷ öt forintot, s egy frankosért egy forintot adának – mássában¹⁸, rúd¹⁹ az értz kihordaték – olly drágaság jöve bé, hogy lassanként hágva már 1808-ban a marhahúsnak fontya 10 vagy 12 x-ra²⁰ hága, a sertés hús 14-re, egy tsirke 15 x-ra, egy lúd egy forintra, egy pujka két forintra – egy fejős ketske 12 forintra, egy berbéts 25 forintra, – egy pár marha, szarvasmarha 3 és 4 száz forintra, lehetett látni 3 v[agy] 4 ezer forintos ménlovat. – Egy szekér fa 3 forint, a tiszta búza vékája 3 Rhfor.²¹ 8 garas – a köz három magyar forint – a törökbúza is úgy – a gyapotnak fontya 4 v[agy] öt Rhfor. A drágább posztónak singje 30 v[agy] 40 forint – egy pár tsizma 10 v[agy] 12 forint. A veress fejtőnek fontya 24 forint – egy kövér sertés 40

v[agy] 50 forint – a mester embernek napjában másfél német forint²² – egy szál deszkát felszegeztek öt garasért – az expositio gazdasszonynak fizettek 25 v[agy] 30 forintot, sat. – ennek a nagy drágaságnak jó következesik ezek voltak, hogy sokaknak szemek nyílt fel – sok ujj kereskedők váltak – a bankókat jószágokba verték, régi adósságaikat is fizették, jószagaikat zálogból kivették, kereskedők meggazdagodtak, a papoknak kiknek naturálékkal²³ fizettek jól volt dolgok, a marhatartó gazdáknak es jó volt.

Roszszerű következesik ezek, hogy a szűkölködők száma nevededett, a tolvajok szaporodtak, az hamis bankók sokasodtak.”

Közreadja Róth András Lajos

Szekérről fát áruló székely Vasárnapi Újság, 1869

¹ Szigeti Gyula Mihály (Marosvásárhely, 1759 – Székelyudvarhely, 1837. márc. 3.) Marosvásárhelyen, 1786-tól a marburgi, a göttingeni, majd a bécsi egyetemen tanult.

² Forrásközlés (Az 1784-es parasztfelkelés székelyföldi dokumentumaiból). In: Areopolisz. II. Székelyudvarhely, 2002. 205.

³ ekszpo = expositio („expo”) = a székelyudvarhelyi református kollégium megbízásából a szegény sorsú tanulók segítésére 1770–1896/97 között létrehozott együttétkezési rendszer, melyben a szegény diákok – társaiknak tett szolgálataikért (ételbehozás, vízhozás, sepregetés stb.) – élelemmel való ellátását s közvetett tanítatását oldották meg.

⁴ Szigeti Gyula Mihály jegyzetei. Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. Ltsz. 5332. 118v–119r.

⁵ fonty = font = magyar (ún. bécsi font) = 0,5606 kg

⁶ kreutzár = kreuzer (n.) = krajcár (pénznem)

⁷ garas = 3 krajcár

⁸ köz = teljes kiőrlésű barna vagy félbarna liszt

⁹ sing = magyar rőf (hosszmérték) = 62,2 cm

¹⁰ márvás = máriás = Szűz Mária képével díszített ezüstpénz = 17–20 krajcár

¹¹ veress fejtő = színes (festett) fonal

¹² Itt azon udvarhelyi gazdasszonyokról van szó, akik részt vettek az együttétkezési rendszer folyamatában.

¹³ A napóleoni háborúkról van szó.

¹⁴ 1796-tól a napóleoni háborúk hatalmas hadikiadásai ellensúlyozására – gyakran titokban – kibocsátott, inflációhoz vezető fedezetlen bankjegyekről van szó.

¹⁵ az arany- és ezüstpénzek átváltása során keletkező különbségek

¹⁶ lotteria = sorsjáték

¹⁷ tallér = 1,5 ezüst forint = 2,5 váltó forint = 90 ezüst krajcár = 150 váltó krajcár

¹⁸ mássában = mázsában = régi értelmezés szerint 100 font = 56 kg

¹⁹ rúd = nemesfémrúd

²⁰ x-r = krajcár rövidítése

²¹ Rhfor = r[h]énes (rajnai) forint rövidítése (1 rénes forint = 60 krajcár = 1 forint 1867-ig)

²² német forint = rajnai forint

²³ naturálék = természetbeni járadék

Az olvasás az emberi élet egyik legfontosabb dolga

P. Buzogány Árpád beszélgetése Lőrincz György íróval

– Miért lesz valakiből író?

– Biztos az önkifejezés viszi az embert, hogy megpróbálja megfogalmazni vagy önmagát, vagy a világot, amelyben él. És ez a kényszer, hogy a világ kihívásaira, vagy a lelke, a gondolatai, a saját érzelmeinek a kihívásaira választ adjon, az készíti az embert, hogy író legyen.

– Egy kápolnási fiatal esetében voltak-e olyan jelek, amik arra mutatnak, hogy író lesz belőle?

– Hallatlanul szerettem olvasni, amikor mentünk valahova vagy olyan munkát adtak édesapámék, hogy amellet lehetett olvasni, mindig vittem valamit, főleg Verne-könyveket, s a Jókai-könyveket szerettem akkor... Kilencedikben kellett magyar órára egy verset írni, és akkor egy tizedikes fiú, Orbán Feri írta meg azt a verset, amit beadtam... Úgy kb. tizenegyedikes voltam, amikor rájöttem, hogy a könyveket emberek írják... Valahogy nem tudatosult soha bennem, lehet, tizedikes voltam, amikor egy *Ifjúmunkás* a kezembe került és fölfedeztem a postarovatot. De még ez se készített írásra.

Mikor írni kezdtem, szinte ugyanolyan volt, mint most, azóta se változott a stílusom sokat. Ugyanúgy írtam. Az első írásom, amit beküldtem Szabó Gyula bácsinak, egy kockás lapú füzetből téptem ki, *Tanyai halál* volt, elküldtem, be se volt gépelve... Kb. szeptemberben küldtem el, és fogadtam, hogy tudok-e olyant írni, hogy közöljék. S hát egyszer jött a

Szabó Gyula válasza... Az 1969. decemberi *Utunknak* a karácsony előtti számában ötünket mutattak be, Vári Attilát, Szávai Gézárt és engem... Hallatlan élmény volt.

Második írásom benne van *A hallgatás csöndje* kötetben, A várakozás balladája, olyan, mint egy szabadvers. Azt hiszem, a fejlődésem ezen a szinten megállt, az epikai műfajok között váltottam, írtam cikket, riportot, szociográfiát. Áttértem a szociográfiai írásra. Megjelent még vagy két írásom, és akkor nem írtam többet szépirodalmat, mert sokkal fontosabbnak éreztem a szociográfiát. Hogy van egyfajta világ, ami előttünk van és látjuk, hogy milyen, és arról a világról el akarjuk fogadtatni, hogy az más... Ez zavarta a tudatomat. Ezért írtam meg a szociográfiai riportokat. Három-négy éven keresztül húzódott a megjelenése, szerkesztette újra Csíki Laci, írtam Domokos Gézának, hogy megint kezdj elölről, húzatott a szövegből... *A Feketében* címűben az összes adatot, ami a gyermekotthonokról volt, kihagyatták...

Olyan természetű voltam, hogy amíg meg nem jelent egy írásom, a következőt nem tudtam megírni. Mindig addig vártam, amíg meg nem jelent. Az az íróember vagyok, akinek minden munkája megjelent.

– Kell érlelődnie egy témának ahhoz, hogy papírra kerüljön?

– Mindig azelőtt annyit gondolkozok, hogy könnyen írok. Előre megemésztetem a témámat.

– Az írás már csak a papírra rögzítés?

– Az a folyamat. A szépirodalmi szövegeimnél szinte nem engedtem, hogy belejavítsanak a kéziratomba, ragaszkodtam, hogy úgy jelenjenek meg, ahogy leírtam. Én se javítottam, most már utólag tudom, attól a rossz gondolattól vezérelve, hogy a legjobb az a változat, ahogy kijön az ember agyából. Rájöttem, bizony a szövegen dolgozni kell, akkor is, amikor már megírtuk. Kimondottan jó, ha valaki elolvassa, az utolsó köteteket két-három emberrel is el szoktam olvasatni.

– A korábbi novellákat hogyan fogadták a környékbeli emberek, akikről szólnak?

– Két eset kivételével mindig szerették az írásaimat. Nagyfaluban a pártbizottság összehozott egy kivizsgáló bizottságot, hogy én azt meg mertem írni... Az igazgató megvédett. Ez volt egy olyan eset, amikor negatívan viszonyultak az írásomhoz, egy kicsit nehezteltek is. A másik a cigányos riportommal kapcsolatos, jöttünk föl

Lőrincz György

Író, 1946. április 27-én született Kápolnásfaluban. 1966–73 között helyettes tanár volt Zetelakán és környékén. 1973-tól él Székelyudvarhelyen, 1989-ig technikus a székelyudvarhelyi Élelmiszeripari Gépgyárban. 1990-tól a Hargita Megyei Művelődési és Vallásügyi Igazgatóság udvarhelyi tanácsosa. Első írását 1969-ben közölte az *Utunk*, később az *Igaz Szó*, *A Hét*, *Korunk* adta közre írásait. Tagja a magyar és a román írószövetségnek. Díjak: MTI-díj, Szabó Zoltán-díj, Magyar Írószövetség, Székelyföld-díj, EMIL prózadíj (2004).

Több novella- és riportkötete, regénye jelent meg: *Amíg csak él az ember*. *Székelyföldi tájak, sorsok* (Bukarest, 1980), *A hallgatás csöndje* (Novellák, elbeszélések. Bukarest, 1983), *A harmadik házig* (Novellák, elbeszélések. Kolozsvár, 1987), *Kiment a fény a szememből*. *Riport az öregekről* (Székelyudvarhely, 1992), *Bukás*. *Novellák* (Csíkszereda, 1995), *Feketében*. *Riportok, jegyzetek* (Székelyudvarhely, 1996), *Zajlásban* (Cikkek, tanulmányok. Székelyudvarhely, 1998), *Áldozatok* (Kisregény. Székelyudvarhely, 1999), *Az elveszített sziget* (Novellák, elbeszélések. Csíkszereda, 2001), *Kutyák és emberek* (Riportok. Csíkszereda, 2003), *Imázkészítők* (Esszék és publicisztika. Csíkszereda, 2004), *Pusztulás* (Regény. Csíkszereda, 2005), *Sóvárgás* (Csíkszereda, 2006).

Keresztúrról, és esett az eső, felvettem Keresztúron egy férfit, Betfalván egy cigány az útszélén volt fekete kalapban, úgy csorgott le róla az eső. – Lásd-e ezt az embert? – rámutatva a cigányra, megszólal az utasom. – Képzeljék el, Udvarhelyen van egy hülye, akinek szimpatikusak... Nem akartam rögtön kellemetlen helyzetbe hozni, amikor Udvarhelyen, a Kossuth sarkán kiszállna, mondom: az az ember, az a hülye Udvarhelyen én vagyok! Az szegény alig tudott kikotródni a kocsiból.

Az írásnak akkor hallatlan értéke volt. Most nincs.

– **Az írónak mi a szerepe a mai világban?**

– Kiürült ez a szerep, azt lehet mondani. Nem kellene metaforák, nem kellene áthallásos mondatok, ma már szinte senki nem akar a sorok között olvasni, mert nyíltan meg lehet írni. A napi hírek jobban izgatják az embereket. De ezzel együtt is az írás, a regényről beszélek, de a novella esetében is, amelyik nagyobb kort fog át, az csak megmarad annak az értéknek, ami volt, mert egy világot láttatni az azért mégis valamit jelent.

– **A novella utáni műfajváltás, a regényre való áttérés a témától vagy más körülménytől függött?**

– Én mindig csodáltam azokat, akik regényt tudnak írni. És minél korábban tudtak regényt írni, annál jobban csodáltam. Úgy éreztem, a regényhez több összefüggést kell látni, a novella, főleg a karcolat szinte olyan, mint a vers, egy szikrából kipattant, azt körbejáród, szépen megpenderít a végét, még hat is. Én mindig történet köré építettem. Egyszerűen csak elkezdtem írni. Mikor nem ment, mindig abba hagytam. Voltak fél éves szünetek, s szinte onnan tudtam folytatni, ahol abba hagytam.

– **A megjelenés előtt álló kötetnek miért ez a címe: *Besúgó lettem, szívem?***

– Mindig foglalkoztatott a besúgás kérdése. Így írtam ki magamból most. Hogy mindig vannak olyanok, akik emlékeznek arra, ha valaki (pl. hatalmi helyzetben) atrocitásokat követ el

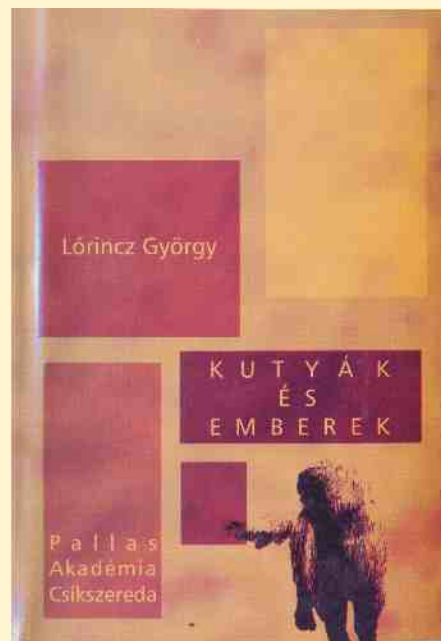
mások ellen. Morfondíroznak az apa, a lányával veszekszik: mit szólnál, ha megmondanám egyszer, azért tudtál tanulni, mert besúgó voltam, szívem... Megtetszett ez és jó címnek érzem. Úgy is ajánlom: kortársaimnak, akikkel együtt féltünk. Azt próbáltam megírni, milyen volt a nyolcvanas években az életünk. Úgy érzem, sikerült. Udvarhelybe ágyaztam be, habár a történet és a személyek nem udvarhelyiek. Típusokat próbáltam megfogalmazni. A helynevek olyan szépek voltak, igyekeztem meghagyni.

– **Miért tűntek el a jelenkori irodalomból a székely témák, és nem társadalmi vagy sorskérdésként, inkább különlegességekként térnek vissza?**

– Azt hiszem, már nem sok embernek van a mai magyar, erdélyi irodalomban falusi témája. Az egyik én vagyok. Azt a világot, amit pl. én éltem, Móricz olyan tökéletesen megírta, ha azt írod, újat nem tudtál volna mondani. Ráadásul Tamási megírta egy másik világot, a humoros székely alakját, majdnem a góbé alakját... de az én falumban nem szoktak viccelni az emberek. Szinte nem volt vicc gyermekkoromban. Valahogy úgy nőttem föl, hogy csak bánatos embereket láttam. A kápolnási világ teljesen a Móricz-i realizmus vonalába esett volna bele, és úgy már nem volt szabad írni.

– **Lőrincz György novellista, regényíró egy mondatban mit üzen az olvasónak?**

– Azt, hogy olvassanak. Szomorúan nézem azt a világot, ahol a gyermekek olvasókönyv nélkül nőnek fel, számítógép előtt, ezek nem fognak olvasni, valószínűleg a kifejezőképességük is be fog szűkülni. A szókincsük is. Sok magányos ember lesz, akik számítógépen keresztül egy illúzióval szembesülve élik a magukét és nem fognak valódi életet élni. A könyv mellé oda lehet képzelni mindig, hogy én azt a helyzetet hogyan oldottam volna meg, mit tettem volna. Mindig el lehet a sorok fölött gondolkodni. Az olvasást nagyon-nagyon fontosnak tartom, az élet egyik legfontosabb dolgának.

Néprajzi értékeink védelmében

„Minden pici porszem oh, de kedves nékem,
Mindenikben a múlt büszke fényét nézem.
Elmondták őseink, hogy mennyit szereztek,
Ők szereztek nekünk ezt a drága földet.
Édes nagyszüleink, kik itthon munkáltak,
Munkát, tisztességet nekünk is testáltak...”

Azt mondják, hogy nem jó túl sokat tünődni a múlton, a régi időkön. De vajon nem szükséges-e a mai modern, rohanó világban megállni, elgondolkodni azon, hogyan is volt nagyanyáink idejében? Nem kell-e elgondolkodnunk azon, hogy ha nagyanyáink nem lettek volna hűek az ősi székely röghöz, kapaszkodva, dacolva a kegyetlen időkben, háborúkban, nélkülözések közepette, akkor most hol is lennének mi?!

E tájat – visszamenőleg sok évtizedre, évszázadra – bezsongta nagyanyáink altató dala, dalának emléke. Ha visszanezünk, álmainkban visszatérünk arra a vadvirágos rétre, amikor még boldog gyermekeként nagyanyánkra hagyva szénát takartunk, esetleg éppen kévekötésre való kötelet vetni tanultunk aratásakor. Szorgos kezű nagyszüleink arattak, kévét kötöttek, kalangyát raktak. Mi boldog gyermekeként szaladgáltunk, majd megpihentünk a boglyák tövében.

Eszünkbe ötlenek zugok, kertek, az a tiszta sárgára súrolt nyári konyhapadló, a régi csikókályha, a kis padka fölötti szálöltéses falvédő, melyen szép dült betűkkel írta: *Nincsen rózsza tövis nélkül, nincsen élet bánat nélkül.* Eszünkbe jutnak azok a régi porcelán csuprok – kéknefelejccsel az oldalukon –, amelyben a finom reggeli tejeskávét szürsölgettük a nagy küszöbre kiülve. Eszünkbe jut nagyanyánk, amint kenyeret dagaszt szorgos két kezével. Káposztalevélre teszi, s mikor kisült a rózsás, illatos, gömbölyű, forró, otthoni búzalisztból sült házikenyér, hímes abrosszal leterítve, az elsőházba viszi.

Efféle gondolatok közepette élesztettük fel Siménfalván a múzeum létesítésének, pontosabban újrалétesítésének gondolatát. Hiszen kell legyen múltunk ahhoz, hogy szeretettel és becsülettel éljük meg a márt, bizakodva nézzünk a jövőbe.

A gyűjtés már a 70-es években elkezdődött. Volt is egy tájház, de felszámolódott. A rengeteg összegyűjtött anyag raktárba került, kis helyre összeszezsűfolva.

Csak 2008. április 5-én nyílt meg az iskola épületében, egy szobában a múzeum. A gyűjteményt 178 kincset érő tárgy alkotja, melyek közül bútor, használati tárgyak és gazdasági eszközök vannak kiállítva. Mindenből egy kevés, ízelítőt adva a látogatóknak. Több tárgy még most is kiállításra vár. Reméljük, sikerül egy megfelelő tájházat találni az összegyűjtött értékek kiállítására.

Mély öröm, de ugyanakkor feneketlen szomorúság vesz erőt rajtunk, amikor megjelenik képzeletünkben, hogy milyen szeretettel és tisztessé-

gel hagyták ránk ezeket a kincseket nagyanyáink, nagyapáink. Sokan nem értékelik kellőképpen, de visszavonhatatlanul hozzánk tartoznak. Mert magunkban hordozzuk azt, amit tőlük kaptunk, általuk vagyunk, akik vagyunk, s ha ők egyszer a mieink voltak, örökre azok maradnak, nem mondhatunk le róluk, mert akkor magunkról mondanánk le.

Ezért kell tisztelettel tekintenünk a ránk hagyott kincsekre. Feladatunk megőrizni, átadni azt a jövő nemzedéknek. Reméljük, hogy lesz kinek átadni. Ha szeretetben őrizzük meg emlékeinket, emléktárgyainkat, egyszerűségükben, emberségükben lesznek naggyá emlékeinkben.

Boda Csilla

Dédanyáink főzték

Bárányleves májgaluskával

Ezt a levest húsvét harmadnapjára főzték. A bárány felbontása után a tüdőt és a májat – még frissen – sós vízben megfőzték. Lehűtve, majd egy kantáros fazékba téve, leengedték a kútba, a víz fölé, hogy hideg helyen legyen. (Hűtőszekrény nem volt!) A főtt májat, tüdőt tormareszelőn lereszelték, hogy jó apróvá váljon. A húsvét másodnapjáról maradt piros tojásból 2-3 tojást hozzáreszeltek, ezt 1-2 nyers tojással pépesítették. Sóval, őrölt borssal, apróra vágott petrezselyemzölddel ízesítették. A levet – amiben a tüdő, máj megfőtt – leszűrtek, majd főni tették. Belefőzték 1-2 petrezselyemgyökeret és egy fej egészbe hagyott hagymát. A galuskának való masszát bőven lisztezett lapítón hengerré formálták, majd apró galuskákra szaggatták. Végül a forrásba levő lébe téve, lassú tűzön megfőzték. Halvány, száraz rántással sűrűsítették. Tálaláskor édes tejfölt kavartak bele, apróra vágott zöld petrezselyemlevéllel szórták meg.

Rántottás leves, zöld tárkonyal ízesítve

Szalonnás, púpos tojásrántottát készítettek személyenként 2 tojásból. (Fedő alatt készül.) Közben a levesnek való vizet forni tették. Ebbe belefőzték a simára kavart lisztes eresztéket, illetve az apróra vágott friss tárkonyt. A tűzről levéve, tejfölös, tojássárgás habarással összevegyítették, almaecettel enyhén savanyították. A púpos tojásrántottát kockára vágta, majd a forró levesbe tették. Kevés idő elteltével tálalták.

Hagymás lepény

Kenyérsütés alkalmával készült, kemencében sült. Amíg a tészta kelt, zsíros, borsos hagymatokányt készítettek (paprika nem jár bele!). A meglisztezett bevetőlapátra kinyújtották a kenyértésztát, széleit körben feltűrték. Az enyhén meghűlt tokányt szétterítették rajta. A kemence földjén megsütötték. Kaszálás idején az ebédnél kedvelt második fogás volt. A lepénynek édes változatát is sütötték. Cukros tejben grízt főztek. Míg meghűlt, gyakran megkeverték. Ekkor adták hozzá a tejfölt, cukrot és a nyers tojást. Ezzel az anyaggal vastagon megkenték a tésztát, majd sülni tették a kemence földjére. (Sütőben is megsüthető kelt tésztából!)

Cs. Gergely Gizella

Adalékok Nepomuki Szent János udvarhelyszéki ábrázolásaihoz

Közép-Európa egyik legnépszerűbb szentje 1340 táján született a dél-csehországi Nepomukban a helyi városbíró fiaként. Papi pályára lépett, egyházjogot tanult Prágában és Pádovában, majd a prágai székesegyház kanonokja, fő vikáriusa, IV. Vencel feleségének gyónatója lett. 1393-ban, miután a király és az egyház közt dúló vitás ügyekben állást foglalt, többé-kevésbé tisztázatlan körülmények között a király halálra kínoztatta, majd testét a Károly hídról a Moldva vizébe dobatta. Az egyértelműen politikai háttérű gyilkosságot követően elterjedt Prágában a legenda, miszerint Nepomuki János a királynak nem akarta elmondani, mit gyónt neki a királyné, s emiatt kínozták, majd ölték meg.¹ Nepomuki Szent János prágai kanonok kultusza 1721-es boldoggá, majd 1729-es szentté avatása után terjedt el a Habsburg Birodalomban. Ettől az időtől kezdve számtalan helyen emeltek neki szentelt kápolnát, szobrot és oltárt, Erdély-szerte is. A gyónási titok vértanújának életrajzát a jezsuita Bohuslav Balbin adta ki 1725-ben Johann Andreas Pfeffel metszetsorozatának kíséretében, amely mintája lett a későbbi ábrázolásoknak.² Erdélyben nagy valószínűséggel a bajor mesterek nyomán terjedt el Pfeffel historikus és teologikus jellegű Nepomuki-ikonográfiája.

Udvarhelyszéken a XVIII. században épült templomok új felszerelése közt a székyudvarhelyi ferences templomban, illetve a Szent Miklós-hegyen álló plébániatemplomban egyaránt találunk Nepomuki Szent Jánosnak szentelt oltárokat, mint ahogyan a környező falvak közül Lövétén vagy Farkaslakán, ahol a prágai szent a templom patrónusa.

Székyudvarhelyen, a Piactér (ma Városháza tér) alsó, északnyugati részén épült *ferences templomot* 1783-ban szentelte fel Batthyány Ignác püspök Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére. Az 1822-es canonica visitatióból kiderül, hogy a templomban 6 mellékoltár van: „[Altari] laterali 1: in Parte dextera S[ancti] Francisci, 2: S[ancti] Joannis Nepomuceni, 3: S[anctae] Anna; In Parte vero sinistra 1. B[eatae] V[irginis] Mariae; 2. S[ancti] Antonii de Paduani; 3. S[anctae] Clarae dicata [...]”³ A XIX. század elején összeírt oltárok ma is megvannak, kivételt csupán a keleti oldalkápolnában lévő, egykor Nepomuki Szent Jánosnak szentelt oltár jelent, ugyanis a képet 1924-ben kicserélték a frissen kanonizált Lieszieux-i Szent Terézére. A helyettesítésre

bizonyíték még, hogy a mai Szent Teréz oltár predelláján (alsó építményén) Prága városának XVIII. századi arculatát megelevenítő reliefek figyelhetők meg a Károly híd részletével, ami félreérthetetlenül a gyónási titok vértanújára utal. Az eredeti funkciójától megfosztott Nepomuki-oltárkép ma az orgonakarzatban, a nyugati toronyfeljáró előtt található.

A *Szent Miklós-hegyen a középkori plébániatemplom* lebontása után, 1787-ben vette kezdetét a mai templom felépítése, amellyel 1791-re készültek el. Az új templom teljes berendezését illetően – és a minket érdeklő oltárokról – először az 1822. évi püspöki látogatás alkalmából készített leírásból értesülünk: „numerantur in hoc Ecclesia Altaria 5. inter quo Principale honoribus Divi Nicolai dicatum, inter quatuor columnas insignem ejus imaginem pictam refect. Altare 2-um est Jesu Crucifixi, 3-um B[eatae] M[ariae] Virginis, 4-um S[ancti] Joannis Nepomuceni. 5: S[ancti] Aloysii Gonz[aga].”⁴ A fő- és mellékoltárképek (Szent Miklós; Szeplőtelen fogantatás, Golgota, Gonzagai Szent Alajos és Nepomuki Szent János) sajnos szignálatlanok, így az alkotó kilétét lehetetlen csupán a képek vizsgálatából kideríteni. Az azonban bizonyos, hogy a meglehetősen kemény színekkel és vonalakkal dolgozó, de a korai klasszicizmusra jellemző „édeskés” alakok ábrázolása egyazon festő munkája. A déli mellékkápolnában lévő Nepomuki Szent

János oltárkép azt a – szent ikonográfiájában – jól ismert jelenetet mutatja, amikor a prágai kanonok egy kápolnában a Keresztrefeszített Jézus előtt állva, bal kezét szívére téve térdepel, jobbában pedig attribútumát, a gyónási titokra figyelmeztető nyelvet tartja. A kép jobb oldali regiszterében a Károly híd részleteit láthatjuk, a mártíromságát jelképező jelenettel (Nepomuki Jánost a Moldva vizébe dobják).

Udvarhely legrégebbi épülete a város déli kijárata közelében álló *Jézus-kápolna*. Jellegzetes centrális alaprajzú építmény, középső része egy 3,40 méteres oldalú négyzet, melynek oldalait félkörívű karéjokkal bővítették.⁵ A Nepomuki Szent János tiszteletére készült faszobor a kápolna nyugati apszisában van elhelyezve. Sajnos nem tudjuk, pontosan mikor kerülhetett oda, az 1822-es canonica visitatióban van először említés róla.⁶

A szobor a szentet kanonoki ruhában ábrázolja, fejét a bal kezében tartott feszület felé fordítja, jobb kezében pedig a bírtumot tartja. A szobor kellemes színkezelésű, felépítésében jó színvonalú.

Farkaslakán nem volt középkori temploma – Szentlélek filiája volt –, csak a XVIII. század közepe táján kezdik el építeni a falu alsó részében saját templomukat, amit 1759-ben fejeznek be. Az első plébános beiktatása után, 1762-ben önálló egyházközséggé válik a falu. A templomot Nepomuki Szent János tiszteletére szenteli fel Batthyány Ignác püspök 1783. július 10-én. („Anno 1783 occasione Canonicae visitationis, per Excellentissimum Illustrissimum ac Reverendissimum D[ominum] Ignatium [...] Battyhán 10 Julii sub invocatione S[ancti] Joannis Nepomuceni Martyris una cum altari principali consecrata fuit, depositis adoram [...]”)⁷ A Nepomuki Szent Jánosnak szentelt főoltár nem maradt meg, mivel az első templom csak 1840-ig áll, ekkor lebontják. Rá egy évtizedre fejeződik be a mai templom építése.⁸ 1850-ben Fancsali Mihály megyebíró és Tamás István szerződést kötöttek a brassói Pap Miklóssal az új főoltár és szószék elkészítésére.⁹ Pap Miklós nagy valószínűséggel annak a Pap János brassói festőnek a fia, aki az 1830-as évek elején alsíki falvak templomaiban dolgozik. Ő készítette 1832-ben a csíkszentmártoni templomban található Nepomuki Szent János oltárt, valamint a Szent Márton és a Szent Család tiszteletére emelt oltárokat és nagy valószínűséggel a szószéket is.

Időközben Pap János mellett fia, Mik-

*Szent Miklós-hegyi plébániatemplom,
Székelyudvarhely
Balázs Ödön felvétele*

lós is feltűnik Csíkkozmáson és Csíksomlyón, majd az 1840-es évek közepén Pap Miklós már önállóan vállalt munkát Csíksomlyón és Tushádon. 1845. december 8-án Csíkszentgyörgyön Pap Miklós szerződést köt P. Veres Ignác csíksomlyói házfőnökkel a falsistorium elkészítésére.¹⁰ Visszatérve Farkaslakára, a fentiek alapján nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy az 1830-as, 40-es években Csíksomlyón dolgozó Pap Miklós Udvarhelyszéken is megfordult. Az 1850-ben megrendelt farkaslaki főoltárt 1851-1852 között készíti el, ez derül ki az oltár hátán lévő feliratból. Nagy kérdés, hogy dolgozott-e Udvarhelyen? A kérdés annál is inkább fontos, mert a festő és szobrász – a hagyomány szerint – időközben Lövétén is dolgozott, a lövéteiek őt tartják a Nepomuki Szent János tiszteletére emelt mellékoltár készítőjének, de ezt az általunk ismert írott források – egyelőre – nem támasztják alá. Viszont az a tény, hogy az udvarhelyi ferences templomban lévő, valamint a lövétei és a csíksomlyói Nepomuki-oltárok nagy hasonlóságot mutatnak mind az alakok beállítására, mind a színvilág és kompozíciós elvek tekintetében, a fentebbi feltételezést igazolja.

Ábrázolás, értelmezés, ikonográfia

Az udvarhelyi ferences templomban lévő Nepomuki-oltárkép közeli analógiája Csíksomlyón van, de hasonló – kissé provinciális jellegét leszámítva – a Lövétén lévő is. Mindhárom kép beállítására az 1683-ban Johann Brokoff által készített és

a Károly hídon elhelyezett szobrot követi, a képek bal oldali részén ezt nyomtatékosítja a vízbedobási jelenet felidézése (az udvarhelyi ferences templomban lévő kép nem teljes, valószínűleg utólag a széleit levágták). A Johann Brokoff szobrához hasonlóan Nepomuki Szent János kanonoki öltözetben, karingben, fején biréttal jelenik meg, kezében a feszületet és a mártíromságára utaló pálmaágat tartja. A szent jobbja egy zsámolyra helyezett koponya és könyv tűnik fel, egy gyermekangyal pedig, kisujján lakattal, lepecsételt levélborítékot nyújt a gyónási titok vértanúja felé. Ez a figyelemre méltó attribútum kifejezi a titoktartás kötelezettségét. Ugyanez a kompozíciós megoldás, de leginkább a testtartás és az említett, Prágára utaló háttér köszön vissza a korábban készült csíkszentmártoni oltárképen. Ugyanarról az ikonográfiai típusról van szó itt is, de a színek élénkebbek, a legendára utaló jelek, a vízbedobási jelenet túl, más apró utalásokkal egészülnek ki. A csíkszentmártoni Nepomuki-oltárképen a szent alakja fölött a gyónási titok egy másik attribútuma, a nyelv tűnik fel, a kép bal alsó regiszterében pedig a királynét gyóntató kanonok látható (ugyanaz a jelenet a csíksomlyói képen is feltűnik). Másfajta, mondhatni sokkal allegorikusabb szellemben fogat a Szent Miklós-hegyi és a farkaslaki templomban lévő prágai szent kanonok ábrázolása. Előbbi helyen Nepomuki Szent János a megfeszített Üdvözítőhöz imádkozik, jobb kezében pedig nyelvét tartja. Ez az attribútum arra is utal, hogy a kánoni vizsgálatkor épen találták a nyelvét. A farkaslaki főoltárkép pedig a szent megdicsőülését ábrázolja.

*A lövétei Kisboldogasszony plébániatemplom Nepomuki Szent Jánosnak szentelt mellékoltára
Mihály János felvétele*

tum arra is utal, hogy a kánoni vizsgálatkor épen találták a nyelvét. A farkaslaki főoltárkép pedig a szent megdicsőülését ábrázolja.

Kovács Árpád

¹ Liszka József: *Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához*. In: Acta Ethnologica Danubiana, 4. sz. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. 11.

² Nicolae Sabău: *Metamorfoze ale barocului transilvan*. Vol. II. *Pictura*. Cluj-Napoca, 2005. 323.

³ Gulafehervári Érseki Levéltár (GYÉL) Canonica visitatio. 1822: 33. d., k. n. Decretum Parochiae Székely Udvarhely.

⁴ Uo. Canonica visitatio. 1822: 33. d., k. n.

⁵ Lásd bővebben Tibád Levente: *A székelyudvarhelyi Jézus-kápolna*. Sepsiszentgyörgy, 1995. (Erdélyi műemlékek, 11.)

⁶ GYÉL Canonica visitatio. 1822: 33. d., k. n. Decretum Parochiae Székely Udvarhely.

⁷ Uo. Canonica visitatio. 1824: 33. d., k. n.

⁸ Mihály János: *Fejezetek Farkaslaka történetéből*. In: Jakab Csaba és mások: *Farkaslaka múltja és jelene*. Kolozsvár, 2000. 53-54.

⁹ Uo. 68.

¹⁰ Csíksomlyói ferences kolostor levéltára. Jelzet: XVII/14.

*A farkaslaki templom főoltára
A szerző felvétele*

A Henterek és csíkszentimrei udvarházuk

A Henter gyökeres székely nemesi család, amelynek nevével a XVI. század közepétől egyre gyakrabban találkozunk Erdély történetében. A család-történeti kutatás szerint az Aporoktól származnak, nemesi előnevüket a háromszéki Sepsiszentivánról kölcsönözték. A Henterek az évszázadok során fontos szerepet játszottak a székely székek közigazgatásában és Erdély történetében: székely főkirálybírók, országgyűlési és portai követei, ítélőmesterek, fejedelmi tanácsosok stb. kerültek ki közülük. Az 1635-ös, I. Rákóczi György idején készült lustrában a Henter család kilenc férfi tagja szerepel a primipilus székely lovas katonák sorában. A Rákóczi-féle szabadságharc idején a kurucok oldalán harcoltak, annak bukása után Henter Benedek Moldvába menekült, ahonnan csak uralkodói kegyelemmel térhetett haza. Ezt követően a Habsburgok szolgálatába álltak. A család tagjai közül a XVIII. század folyamán ketten is bárói címet kaptak Mária Terézia királynőtől; Dávid 1744-ben, Ádám és felesége, Petki Nagy Zsófia, valamint gyermekeik, Antal, Boldizsár, József és Ádám 1754-ben nyertek bárói rangot. A család egyik ága sosem kapott főúri címet, mindvégig megmaradt köznemesi sorban.

Sepsiszentiván mellett a Henterek másik fészke Csíkszentimrén volt. A család 1707-ben telepedett meg Csíkban, és Szentimrén kívül a szomszédos falvakban is jelentős birtokokra tett szert. Az 1820-ban a székelyföldi földesurakról és szolgálónépeikről készült összeírás szerint Csíkszékben a Henterek a gyergyószárhegyi Lázárok mellett a legnagyobb birtokosok voltak, megelőzve az Aporokat, Mikókat, Mikeseket, Tholdalagiakat, Sándorokat stb.

A Henterek 1713-ban Csíkszentimrén egy udvarházat építtettek, amely a környékbeli barokk világi építészet egyik jelentős emléke. A kúriát – alaprajzát tekintve – a XVIII. századi székelyföldi udvarházak közé sorolhatjuk. A téglalap alaprajzi elrendezés a népi építészet hatására utal. Az udvarház, amelynek pitvara alá van pincézve, több helyiségből, ebédlő-

ből, hálószobákból, konyhából és mellékhelyiségekből áll. Az épület előtt oszlopokon nyugvó, nyitott tornác helyezkedik el. Ennek kőoszlopait faragott akantuszlevelek, háromszirmú, nyitott virágfüzerek díszítik, amelyek reneszánsz hatást mutatnak. A kúria tetőzete – a XVII. század végén Erdélyben is elterjedt – zsindelel borított, megtört felületű nyeregteretű. A tornác feletti, háromszög formájú oromzaton a Henterek – nyakán átlótt, karmai közt kavicsot tartó darut ábrázoló – címere látható.

A csíkszentimrei udvarház számos történelmi esemény színhelye volt az évszázadok során. Ezek közül kiemelkedő a székely határőrség megszervezéséhez fűződő: a madéfalvi vérfürdő után a megfélemlített alsíki főemberek báró Henter Ádám házánál tették le az esküt. A határőrség megszervezésében játszott szerepéért 1765 áprilisában Henter Ádámot csíki főkirálybíróknak nevezik ki.

Orbán Balázs is feljegyezte a Henterekről, hogy „buzgó katolikusok” voltak, akik attól sem rettentek vissza, hogy erőszakkal terjesszék hitüket. 1725-ben a szentiváni, majd fél évszázad múlva a Kis-Küküllő menti bordosi unitáriusoktól vették el templomukat, annak minden ingó javaival.

Báró Henter Ádám 1777-ben a település patrónusaként jelentős adományokkal járult hozzá a csíkszentimrei templom javításához. (Néhány évvel később a templom Szent József kápolnájában temették el, ahol az 1781-ben faragott címeres sírköve ma is látható.) A falu határában, az Alsó erdőalja nevű mezőben található Szent Margit kápolnát, püspöki sürgetésre, 1823-ban Henter János „kápolnabíró” javíttatta.

A két világháború közötti időszakban a falu déli kijáratánál található udvarház a helyi római katolikus egyház tulajdonába került vásárlás útján. Kovács Balázs esperes-plébános az épületet renováltatta és bővítette, majd felekezeti iskolát és művelődési házat rendeztek be abban. 1948-ban a felekezeti iskolát államosították, de egy ideig még ott működtek az iskola alsóbb osztályai és az iskola műhelye. Az épület kálváriája – más hasonló nemesi és főúri kúriákhoz hasonlóan – az állami gazdaság tulajdonába való kerülésével kezdődött. A pincéket krumpli, műtrágya és vegyszer raktározására használták, az udvar területét felparcellázták családi házak építése céljából. Az egykori udvarházat új gazdái nem javították, állaga fokozatosan romlott, majd az épület faanyagát gomba támadta meg.

1990 után a kúria visszakerült a csíkszentimrei katolikus egyházköz-

440 éves oktatás Székelykeresztúron

A jelenleg ismét Orbán Balázs nevét viselő keresztúri gimnázium 1993-ban fennállásának 200. évfordulója megünneplésére készült. Az esemény az unitárius egyház, a város és egyben az egész erdélyi magyarság ünnepévé vált. Mindez jogos és megérdemelt, egyetlen szépséghibával: az esemény egybeesett a helybeli oktatás első írásos említésének 425. évfordulójával, amelynek méltatásáról – most már sorozatosan – megfeledekünk. Érthetetlen számomra ez a feledékenység, annál is inkább, mert Kanyaró Ferenc a *Keresztény Magvetőben* *Az első székely iskolamester emléke* cím alatt már 1899-ben kimerítő alaposággal ismertette az első keresztúri mester munkásságát.¹ Jőmagam a *Művelődésben*² hívtam fel a figyelmet a 175. évfordulón elkövetett mulasztásra, amikor a „kerek” 400 évet illet volna megemlíteni.³

Méltatlankodásom nyomatékosabb igazolására idézem a korszak és a tárgykör egyik leghitelesebb szaktekintélyét, Zoványi Jenőt, aki a minket érintő eseményről a következőket fogalmazza: „Az antitrinitáriusoknak voltak ilyen középfokú iskoláik nevezetesebb fészkeikben, így Erdélyben Gyulafehérvárott, Marosvásárhelyt, Nagyenyeden, **Székelykeresztúron** [kiemelés tőlem], Désen, Torockón, Tordán, Hídvégen és talán más helyeken is...”⁴ Íme egy félreérthetetlen állítás 1568-69-re vonatkozóan, amit különben már Kanyaró Ferenc is megtett annak idején.

Mivel mindkét szerző – Kanyaró és Zoványi is – ugyanazokra a forrásművekre hivatkozik, az alábbiakban felsorolom a megállapításuk alapjául szolgáló dokumentumokat, kiegészítve az általam felfedezettekkel. Összesen nyolc ilyen munkát ismerek.

A Kolozsvári Unitárius Kollégium birtokában volt (van?) egy a Hoffhalter gyulafehérvári nyomdájában 1568-ban készült colligatum, amely Méliusz Juhász Péter tanait támadó két vitairatot tartalmaz.⁵ Az összekötött nyomtatványok közül az első címe: **1.** „Demonstratio falsitatis doctrinae Petri Melii” (Méliusz Péter tanai hamisságának bizonyítása). A másod-

diké: **2.** „Refutatio propositionum Petri Melii” (Méliusz Péter állításainak visszautasítása).

Mindkettőn egy-egy Marosi Sinnig János által írott dedikáció található. Az első ajánlás szövege: „Optimo viro D. Andreae Bora Zentmariano, Ludimoderator[i] Kereszturien[si] Fr[at]r et colleg[a] e dilecto Albee Julie mense [?] 3. Septe[m]br[is]. 1568. Joanes”. Magyarul: Nemes férfiú Szemerjai Bora András úrnak, a keresztúri iskola igazgatójának [mint] kedves testvérének és kollégájának, Gyulafehérvár 1568. szept. hó 3-án, János.

A második, a „Refutatio” dedikációja így hangzik: „Pietate Et L[ite]raria Eruditione Candido Viro D. Andre[a]e Bora Szent Mariano. Lüdirector[i] Kerezturien[si] Joan[n]es Synyg Marossius, tanquam Symmist[a] et conseruo dilecto p[ro] strena, o[mn]is p[ros]peri[tatis] in Nouo Anno... [levágva] 1589 dedit causa”. (Az 1589 sajtóhiba lehet 1569 helyett.) Azaz: Ragyogó műveltségű, kegyes, tudós férfiú Szemerjai Bora András keresztúri iskolaigazgatónak Marosi Sinnig János paptársától és kedves szolgáltársától, minden jót és sok sikert az új évben, 1569.

A fenti dedikációk értelme szerint a több elismerő jelzővel kitüntetett – még paptársnak is (Symmista) nevezett – Szemerjai Bora András keresztúri iskolaigazgató (ludimoderator, ludirector) 1568 szeptemberében és 1569 elején. Felettese, Marosi Sinnig János pap könyvekkel kedveskedik neki. Hogy Marosi a jelzett évben székelykeresztúri pap, könnyen igazolható, mert az 1568 tavaszán tartott gyulafehérvári hitvitának egyik unitárius jegyzője volt. Ezt bizonyítja az a még azon évben nyomtatásban megjelent „Brevis enneratio...” (rövid leírás)⁶, amelynek utolsó lapjának végső soraiban a következőket olvashatjuk: „Amanuensium nomina. [Az ismertetőik nevei]

Joannes Synnig Marosinus pastor Ecclesiae dei quae est in Kerestur Sicularum.” Azaz: Marosi Sinnig János Isten egyházának pásztor Székelykeresztúron.

ség tulajdonába. 1992-től Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében is számon tartják. Szakszerű régészeti és biológiai felmérések elvégzése után felkerült a Művelődési Minisztérium műemlékek helyreállítását szorgalmazó listájára. 1997 és 1999 között a Műemlékvédelmi Igazgatóság több százmillió lejt utalt ki gyorssegélyként a legszükségesebb beavatkozások elvégzésének céljából. A helyi egyházközség vezetősége időközben előzetes szerződést kötött egy magyarországi céggel, amely a felújított kúriában turisztikai központot kívánt létrehozni. A megállapodás szerint a meggombásodott tetőszerkezetet a csíkszeredai múzeum szakembereinek irányításával lebontották. Feltehetően a restaurálás magas költségei miatt a magyarországi cég tulajdonosa elállt szándékától, magára hagyva a fedél nélküli épületet. Ezt követően az anyaországi vállalkozótól egy csíki cég tulajdonába került az udvarház, s mint profitorientált kft. kezelésébe átment műemléképület lekerült a Műemlékvédelmi Igazgatóság által támogatott listájáról. Ugy tűnik, hogy a kúria pusztulása visszafordíthatatlan. Még egy történelmi emlékekkel leszünk szegényebbek.

Forró Albert

A másik három jegyzőkönyvvezető nevét is érdemes megemlíteni: Fehérvári Márton dési segédpap, Óvári Benedek és Wagner Gergely, a Gyulafehérvári iskola rektorai. Joggal feltételezhetjük, hogy az „ország nagyjai” előtt lezajlott disputa megörökítői – köztük a keresztúri – Dávid Ferenc közvetlen elvarátainak köréhez tartoztak, egyben a korszak kiemelkedő unitárius személyiségei voltak, amit különben Óvári és Wagner tisztsége is alátámaszt. A keresztúri papról lévén szó, fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt is, hogy Marosi Jánost Honterus híres brassói iskolájának – Studium Coronense – növendékei között találjuk 1555-ben.⁷

Miután a fentiekben – gondolom kellő hitelességgel – bizonyítottuk, hogy Székelykeresztúrnak 1568-69-ben magas képzettségű unitárius papja és hasonlóan képzett iskolaigazgatója volt, az alábbiakban érdemes sorra venni azokat a korabeli nyomtatványokat is, amelyeken kézjegyük még föllelhető.

Egy újabb colligatumra hivatkoznék, amelynek első része:

3. „Refutatio Scripti Mellii...” (Méliusz írásainak visszautasítása), vagyis Dávid Ferenc a reformátusok (Méliusz-pártiak) debreceni zsinatára adott válaszát tartalmazza. Ezen a következő lakonikus szöveget találjuk: „D. Andre[a]e Bora Joannes Synyg Marossinus donod[e]d[i]t. 1568.”⁸ (Bora András úrnak ajándékozza Marosi Sinnig János.)

Demonstratio

1568-ban nyomtatott munka, amelyet Szemerjai Bora Andrásnak „Ludimoderator Keresztúrien(zis) = Keresztúri Iskolaigazgatónak adományoz a kollegája, Marosi Sinnig János keresztúri pap 1568. szept. 3-án

Ennek a colligatumnak a második eleme a már említett 4. „Brevis enumeratio...”, amely utolsó lapjának szövegével Marosi székelykeresztúri pap voltát bizonyítottuk. Az ajándékozást bizonyító bejegyzés valószínűleg mindkét műre vonatkozik, azért van a colligatum első nyomtatványára írva.

5. Egy „Literae Convocatoriae...” című, Gyulafehérváron 1568-ban⁹ kiadott nyomtatvány Bora szignóját (ABZ) és kézírását tartalmazza: „Emptus In Marosvásárhell 15”. A számjegyet lehet „1 d”-nek olvasni. Akkor értelme: Vettem Marosvásárhelyen 1 d (dénárért).¹⁰

6. Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat*. Gyulafehérvár, 1567.¹¹ Ennek a műnek a címlapalji részén a következő ajánlást olvashatjuk: „Pio Viro Domino Emerico Kónya de Szentmária, pastori Ecclesiae dei in Aldoboly, Andreas bora de aedem, tanquam patri[?] charrissimo pro xenio dedit Anno 1568.” Azaz: A kegyes férfúnak, Szemerjai Kónya Imre úrnak, Isten aldobolyi egyháza [lelki]pásztorának, mint kedves atyjának ajándékozta az ugyanonnan való Bora András.¹²

A felsorolt munkákon olvasható kézjegyek (szignók), de különösen az ajánlások (dedikációk) több fontos következtetést sugallnak. Kanyaró figyelte meg, hogy a Marosi által Borának ajándékozott könyv dedikációi az idő teltével bőbeszédűvé váltak, ami arra enged következtetni, hogy mesterünk valamikor 1568 elején kerülhetett Keresztúrra. Külön figyelmet érdemel a Bora általi ajánlékozás ténye. Köztudott, hogy a reformáció fő terjesztési eszköze a szószék, az iskola és a nyomtatás volt. Különösen az anyanyelv gyakoribb

Refutatio Propositio

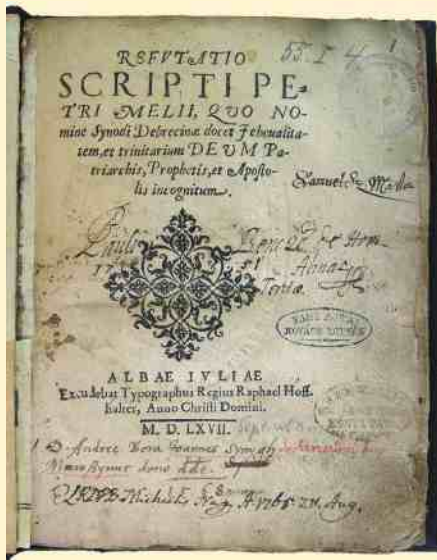
E könyv ajánlása bizonyítja a két székelykeresztúri értelmiségi között kialakult nézetazonosságot

használata miatt vált egyetemes értékűvé. A helybeli reformátorok tevékenysége e néhány könyvdedikáción keresztül is ugyanezt példázza.

A fenti bizonyítékok ahhoz is hozzásegítenek, hogy eléggé szűk határok közé szorítsuk Keresztúron a reformáció lezajlásának időszakát. 1548-ból ugyanis tudomásunk van a római katolikus „Blasius plebanus de Sekel Kerestur” létéről.¹³ Az antitrinitárius Marosi megjelenése 1568-ban lezárja ezt a fontos időszakot. Tehát Székelykeresztúron az 1548–1568 közötti két évtized alatt a reformáció antitrinitárius irányzata teljes győzelmet aratott. Ezt annál is inkább szűkebb hangsúlyozni, mert Keresztúr egyben adminisztrációs központja a róla elnevezett fiúszéknek, ugyanakkor jelentős, vásártartási joggal rendelkező mezővárosként a környék gazdasági életében is fontos szerepet játszott. Egy ilyen gazdasági és közigazgatási központban megjelenő iskola, valamint egy olyan pap, aki az unitárius vallás Erdély-szerte ismert egyénisége, vitathatatlanul fontos szerepet játszott abban, hogy Keresztúr és környéke – ma is! – az unitárius vallás egyik jelentős erdélyi központjának számítsen.

Egyúttal szükségét látom annak, hogy a székelykeresztúri oktatás és egyben a reformáció két kimagasló személyiségéről is ejtsünk pár szót. Ez annál is inkább fontos, mert az idézett Kanyaró-féle munka mindkettőről téves feltételezéseket tartalmaz.

Bora András. Szemerjai. Ma már Sepsiszentgyörgy szerves részét képező – de a középkor folyamán önálló településként szereplő – helységről való. Kanyarót a latinus „Szent Mariano” vezethette a létező Kismarja, Nagymarja alapján a Szentmarja [?], egy nem is létező település irányába.

Marosi Sinnig János. Kanyaró a Marosi predicatum-ból (előnév) Erdély szülöttjének sejtji. A Sinnig – elmes [?] szóból arra következtet, hogy neki német környezetben felvett ragadványneve van. Nem! Papunk nagymarosi, ma helyesen Nagymarosi Sinnig Jánosnak hívhatnók. Tehát a vízlépcső miatt elhíresült Nagymaros szülötte. Ugyanakkor korának kiemelkedő reformátora. E tulajdonságát nemcsak Kanyaró Ferenc emelte ki, hanem napjaink nagy felkészültségű szaktekinétye – sajnos már ő is a múlté –, Szakály Ferenc akadémikus, aki papunkról sommásan ezt állapítja meg: „kapcsolatban állott a vezető antitrinitárius körökkel, és nem véletlenül választották a gyulaféhevári disputa jegyzői közé.”¹⁴

Megállapítását két, Faustinus Zenonius Venetus által papunknak dedikált könyvvel igazolja: 7. Dávid Ferenc: *Refutatio propositionum Petri Melii* és 8. a szerző nélküli *De regno Christo Liber primus...*-szal.¹⁵

Gondolom, kellő bizonyítékot szolgáltatott annak alátámasztására, hogy ha késve is, de a 440 évről illő megemlékezünk.

Székely Attila

Refutatio Scripti

A keresztúri pap (Marosi Sinnig János) által Bora Andrásnak adományozott könyv 1568-ból

1. Kanyaró Ferenc: Az első székely iskolamester emléke. *Keresztény Magvető*, XXXIV. évf. (1899). 156-157. (A továbbiakban Kanyaró.)

2. Székely Attila: Oktatás Székelykeresztúron a régiségben. *Művelődés*, XXXI. évf. (1978) 11. sz.

3. Hasonló mulasztás történt a 150. és 140. évfordulón. De három és fél évtizeddel a Kanyaró F. dolgozata után, Péter Sándor *Tükörcdarabok a székelykeresztúri unitárius egyházközség múltjából* (Keresztény Magvető, 1934. 265.) című írásában a „mesterek” névsorát csak egy 1727-ben szereplő névvel kezdi. Így nem csoda – ha már a hittársak ilyen mostohán bántak saját elődeikkel –, hogy Orbán János 1943-ban megjelent *Székelykeresztúr története* sem tesz említést az eseményről. Mindezek betetőzését lásd: *Magyarország története tíz kötetben*. 3. kötet. 1526–1686. 7. térkép. 544-545. o. (Akadémiai Kiadó, Bp., 1987). Itt tudnak Szenterzsébetéről, de semmit Székelykeresztúrról.

4. Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977. 357.

5. Kanyaró, 157-158.

6. Brevis enneratio disputationis Albanae... Excusum Albae Juliae Anno 1568... Ez a példány N. Kovács István tulajdonában volt. Tulajdonképpen szintén colligatum, de az elejébe kötött unitárius mű címét Kovács nem közölte. Kanyarótól tudjuk, hogy az a Refutatio Scriptii Melii. Viszont megjegyzi azt, hogy rajta található egy Marositól származó dedikálás, ami ugyancsak Borának szól. Kovács nem tudta Bora keresztúri igazgató voltát, csupán mint Marosi tulajdonát képező művet említi meg. Lásd: Nagyajtai Kovács István: A székelykeresztúri unitárius hitközség történeti rajza kezdetétől mostanáig. *Keresztény Magvető*, XIV. évf. (1879). 70.

Rövid Magyarázat Hoffhalter kiadvány 1586-ból. Ezt a könyvet az aldobolyi Kónya Imrének adományozta a székelykeresztúri iskola igazgatója

7. Sebesi Pál: A brassói és szebeni gimnáziumok unitárius diákjai a XVI-XVII. században. *Keresztény Magvető*, 85. évf. (1979) 1. sz. 55.

8. *Keresztény Magvető*, XIV. évf. (1879). 70. lábjegyzet és *Keresztény Magvető*, XXXIV. évf. (1899). 159. Mindkét szerző ugyanarra a forrásműre hivatkozik.

9. A nyomtatvány közölve: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest, 1979. 51–69. képmelléklet és leírva Kanyaró, 161.

10. Egyetlen kétségem: lehetett-e a nyomtatvány ilyen olcsó?

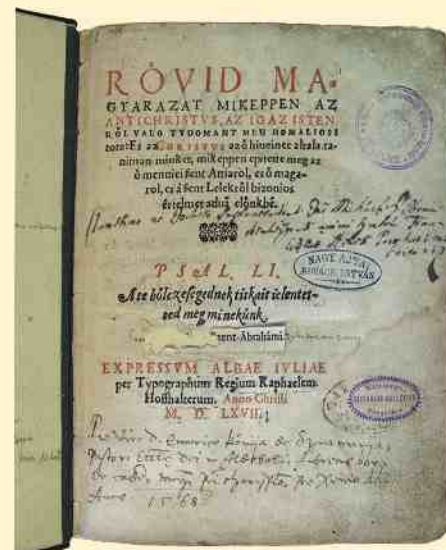
11. Az eredeti hasonmás kiadását használom. Ellenzék nyomda, Kolozsvár, 1910.

12. A latin szöveg olvasatáért és a fordításért dr. Benkő Eleknek mondok köszönetet. Itt jegyzem meg, hogy az 1910-es hasonmás kiadásakor, azt ismertette és a címlap hasonmását közölve (*Unitárius Közlöny*, XXII. kötet, 1910. augusztus 8. szám címlapján, 153. o.), nagyon tévesen olvasták és fordították ezt a szöveget.

13. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 287.

14. Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció*. Bp., 1995. 300-301.

15. Uo. 301. o. és a 379. lábjegyzet.

Udvarhelyszéki helyismereti évfordulók 2008. július–szeptember

Július

3. – 90 éve született Székelyszent-erzsébeten **Abodi Nagy Béla** képzőművész. A román és a magyar fővárosban végzett főiskolai tanulmányokat, a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán tanított. A harmincas években novellákat is közölt. Fekete-fehér és színes illusztrációi, könyvborítói mellett munkásságából kiemelkedő irodalmunk klasszikusairól készített arcképsorozata.

4. – 60 éve született **Sófalvi László** mérnök, politikus Székelykeresztúron. 1990-ben a *Székelyudvarhely* és a *Szabadság* című lapokat szerkesztette.

6. – 100 éve született **Demeter János** jogi író Kerlésen. Székelyudvarhely Katolikus Főgimnáziumában tanult. A *Falvak Népe* alapító-szerkesztője. 1945-től egyetemi tanár volt. Részt vett a politikai életben: a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, Kolozsvár alpolgármestere, nemzetgyűlési képviselő volt. 20 évvel ezelőtt, 1988. július 6-án halt meg Budapesten.

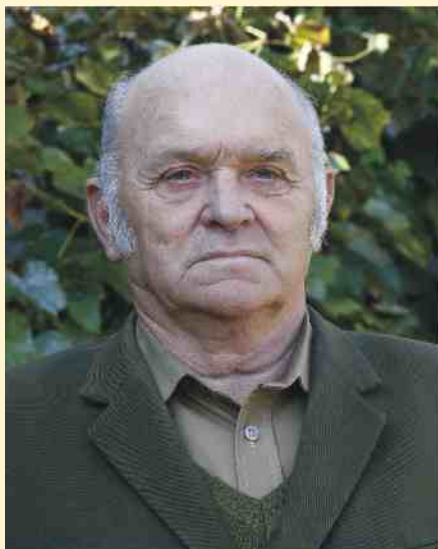
14. – 80 éve született **Jakab Rozália** tanítónő és népművész Rugonfalván, Udvarhelyszék Kultúrájáért életműdíjas, a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség életműdíjasa. Székelyudvarhelyen végezte a tanítóképzőt, Décsfalván, Derzsbén, Nagygalambfalván, Korondon, majd Farkaslakán tanított. Szövött képeivel több kiállításon vett részt. A Bandi Dezső által elindított népművészeti mozgalomhoz csatlakozott, népművészeti kört szervezett az iskolában, a farkaslaki asszonyoknak szövést tanított. *Nálunk a harangszó elszáll a határig (Népélet és néphagyomány Farkaslakán)* című kötete 1998-ban jelent meg, a *Sokszor úgy szeretnék enni, magam sem tudom, hogy mit* (Csíkszereda, 2002) című pedig a Hargita Megyei Kulturális Központ által meghirdetett néprajzi pályázaton nyertes dolgozatát közli. Más munkái: *Rugonfalva az idő múlásában* (2004), *Haj, sirass édesanyám, míg előtted állok. (Népdalok könyv Jakab Zsigmond rajzaival,* 2006), *Visszanéztem alkonyatkor* (2007).

14. – 70 éve született Székelyud-

varhelyen **Gálfalvi Gábor** népművelő, író, a Magyar Kultúra Lovagja, Udvarhelyszék Kultúrájáért-díjas. Tizenhét évesen már tanítói oklevelet szerzett, pályáját Kápolnásfaluban kezdte, majd Alsóboldogfalván telepedett le. Kultúrigazgatóként a helyi közművelődési életet irányította, színdarabokat tanított, népművészeti kiállításokat szervezett. A helyi néphagyományok gyűjtésének eredményeként több dolgozatát díjazta a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Múzeum. Számos nevelési témájú cikket közölt. Megjelent munkái: *Székelykeresztúr környéki lakodalmi költészet* (Székelyudvarhely, 2000), *Mélyre nyúló gyökerek (Alsóboldogfalva mini-monográfiája,* Székelykeresztúr, 2000), *Kegyelemkenyéren (töprengések az idő távlatából)* – 2001, *Székelykeresztúr és vidéke vadászatának múltja és jelene* (Székelykeresztúr, 2003), *Vadászskalandok és vadhúsreceptek* (Csíkszereda, 2004), *Magyar-roma társalkodó szótár* (Csíkszereda, 2004).

17. – 65 éve született **Dénes Domokos** erdőmérnök Székelymuzsnában. A Hargita megyei Erdőfelügyelőség igazgatója, erdő- és vadgazdálkodással kapcsolatos cikkeket közöl hazai és külföldi szaklapokban.

21. – 95 éve született **Soós László** író, kritikus Szovátafürdön. Budapesten

Gálfalvi Gábor

Jakab Rozália

élt, újságíró és filmkritikus volt. 1994. január 23-án halt meg.

28. – 75 éve hunyt el Ákosfalván **Adorjáni Zoltán** népművelő, szerkesztő (szül. 1880. okt. 10., Héjjasfalva). Novellákat, verseket közölt. Kötetei: *Az első lépés* (1909), *Temetési énekek* (1914, 1923). Ákosfalvi tanítóskodása idején, 1923-24-ben a *Tanügyi Szemle* szerkesztője volt.

29. – 55 éve született Parajdon **Moldován Gyula** festő. 1990-ben mángalériát nyitott Székelyudvarhelyen. A Paletta 5 alkotócsoport tagja.

Augusztus

1. – 105 évvel ezelőtt született Székelyudvarhelyen **Soó Rezső** botanikus, az MTA tagja, kétszeres Kossuthdíjas. Székelyudvarhely Katolikus Gimnáziumában járt középiskolába, a magyar fővárosban végzett egyetemet, ott doktorált. Egyetemi tanárként működött többek között a kincses városban és Budapesten. Tanulmányait több nyelven közölte.

1. – 80 évvel ezelőtt született Székelyhídon **Mészáros József** könyvtáros, bibliográfus, szerkesztő, irodalomtörténész, újságíró. Ő fedezte fel a székelykeresztúri unitárius könyvtár fásládájában Orbán Balázs eltűntnek hitt fényképhagyatékát, 164 felvételt, illetve Tiboldi István népköltészeti gyűjteményének egy részét, amely Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteményének második kötete lett volna.

8. – 60 éve született Rugonfalván **Mihálykó Anna** építésztechnikus, fotóművész.

12. – 125 éve született Szepesbélán a múzeumalapító **Haáz Ferenc Rezső**. Budapesten rajztanári képesítést szerzett, Székelyudvarhely Református Kollégiumában kezdte pályáját (1906). 1927-től a Református Tanítóképző Intézetben tanított, 1946–1948 között a fiúgimnázium igazgatója volt. Diákjaival gyűjtötte az iskola-múzeum anyagát, ez alapjául szolgált a Székelyudvarhelyi Muncipiumi Múzeumnak, amelyet 1948-ban szervezett meg és első igazgatója volt, 1951-ig. Tanulmányokat közölt, a vidék tárgyi néprajzának ismerője volt. Székelyudvarhelyen hunyt el 1958. július 29-én.

13. – 80 éve született **Dávid Gyula** irodalomtörténész, szerkesztő, könyvkiadó Árapatakon. Családja Udvarhelyre költözve, gyerekkorát itt töltötte. 1957-ben politikai okokból bebörtönözték. 1970-től lett a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének vezetője. Magyar irodalomból doktorált. Románból fordított több kötetnyi szépirodalmat. Nyugdíjba vonulásától (1992) a kolozsvári Polis könyvkiadó vezetője.

14. – 100 éve született **Bonyháti Jolán** szerkesztő, bibliográfus Olthévízen. 1944 őszétől az udvarhelyi *Szabadság* szerkesztője volt, majd a bukaresti és kolozsvári rádió magyar adásainál dolgozott. 1948–68 között az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, illetve az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi osztályának vezetője, majd szerkesztője volt.

19. – 140 éve halt meg Borszéken **Sebestyén Gergely** jogtudományi író. 1803 októberében született Zetelakán. Udvarhelyszék táblabírája volt.

21. – 35 éve lett öngyilkos **Szöcs Kálmán** költő kommunista eszményében történt csalódása miatt. Marosvásárhelyt született 1942. szeptember 18-án. 1965-66-ban Parajdon tanított.

Szeptember

3. – 75 éve született Újszékelyen **Gál Irma** tanár, néprajzkutató, a Gyergyószárhegyi alkotótábor egyik alapítója. Székelyudvarhelyen végezte a tanítóképzőt. 1953-tól lakik Gyergyóalfaluban, népművészeti köröket vezetett, nyugdíjazása után is a csíkszeredai Művészeti Iskola kihelyezett osztályában szöveget tanított. Számos nép-

művészeti, néprajzi kiállítást szervezett. Népművészettel, népviselettel és szokásokkal kapcsolatos tanulmányai és önálló kötetei jelentek meg. EMKE-díjas (1993).

4. – 125 éve született Sóváradon **Illyés Géza** történész. Református teológiát végzett, történelem-pedagógiából doktorált. 1907-től Magyar királyfalván volt lelkész. 1950. május 28-án hunyt el Dicsőszentmártonban. Adatközlései, közéleti személyiségek (Bethlen János, Bethlen Miklós, Mikó Imre, Lórántffy Zsuzsanna, Petrőczy Kata Szidónia, Apafi Mihály) jellemrajzai jelzik levéltári kutatásainak eredményeit. Az erdélyi református zsinatokkal kapcsolatos fő műve kéziratban maradt.

4. – 70 éve hunyt el Vargyason **Dobai István** költő, népművelő. 1899. január 22-én született Székelyudvarhelyen, ott és a székelykeresztúri, kolozsvári tanítóképzőben tanult, unitárius teológiai és bölcsészhallgató volt. Meséket, verseket közölt a *Cimborában*, önálló kötete *Messiásod* címmel 1922-ben

Soó Rezső

jelent meg Kolozsváron. 1930-tól volt vargyasi lelkész. Népművelőként és a szövetkezeti mozgalom szervezőjeként is jelentős munkásságot fejtett ki.

14. – 125 éve született **Balázs Sándor** író, színműíró Nagygeresden. Latin-magyar szakot végzett Budapesten. 1907–16 között tanított Udvarhelyen, az Állami Főreáliskolában. Drámáival háromszor nyert pályadíjat, munkái jelentős részét udvarhelyi tanárkodása idején írta. Műveit a Nemzeti Színház mutatta be. Ifjúsági regényeket is írt. A magyar fővárosban halt meg 1982. április 25-én.

19. – 70 éve született Székelyudvar-

helyen **Szakáts Béla** szobrász.

19. – 65 éve született Ravában **Györfi József** tanár. 1976-77-ben a *Hargita* megyei lap, 1979-től az udvarhelyi Városi Könyvtár munkatársa, 1990-től igazgatója 1999-ben történt betegnyugdíjazásáig. Neki köszönhető az intézmény korszerűsítése (számítógépes hálózat, könyvtárprogram, videolejátszó, televízió, művészi és ismeretterjesztő filmek beszerzése), meg az állomány több ezer kötettel való bővítése (pályázatok, adomány stb. révén), illetve az átköltöztetéssel járó sok éves huzavona szerencsés megoldással való lezárása. Megvalósításával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Székelyudvarhely legnagyobb könyvtára eleget tud tenni az iskola város megnövekedett igényű olvasói elvárásainak. A Bibliofil Alapítvány vezetőjeként kezdeményezte a máshol olyan fontos szerepet betöltő civil fórumok rendszeres megtartását. EMKE-díjas (2002), szervezői munkájáért Udvarhely Pro Urbe-díját kapta.

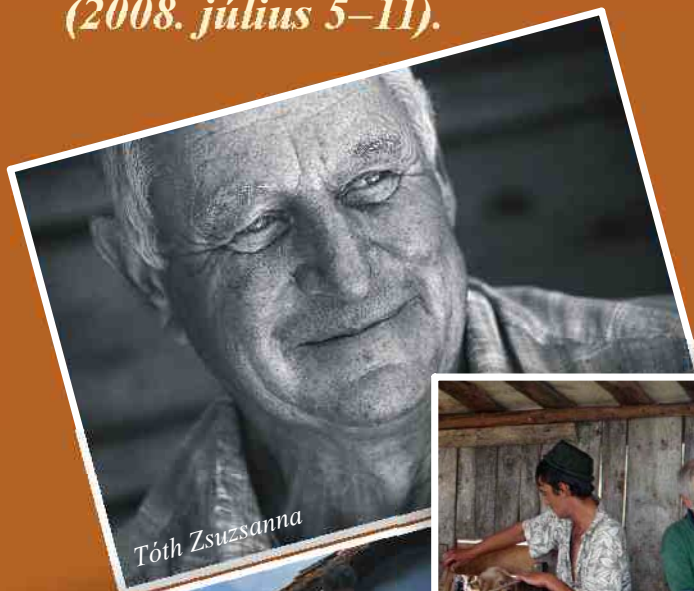
20. – 120 éve született Szegeden **Beczassy Judit** író. Székelyudvarhelyen volt tanítónő. Tíz regénye jelent meg, *Oblovov* című drámáját a Víg-színház mutatta be. Budapesten halt meg 1961. február 20-án.

27. – 225 éve született Zetelakán **Zsombori József** katolikus egyházi író és tanulmányíró. Az udvarhelyi Katolikus Gimnáziumban tanult, 1812-től udvarhelyi helyettes lelkész, plébános, 1816-tól esperes, 1817-től az udvarhelyi gimnázium igazgatója volt. Érdemeket szerzett az iskoláztatás terén, bár nagy tervét, az udvarhelyi főiskola felállítását nem sikerült megvalósítania.

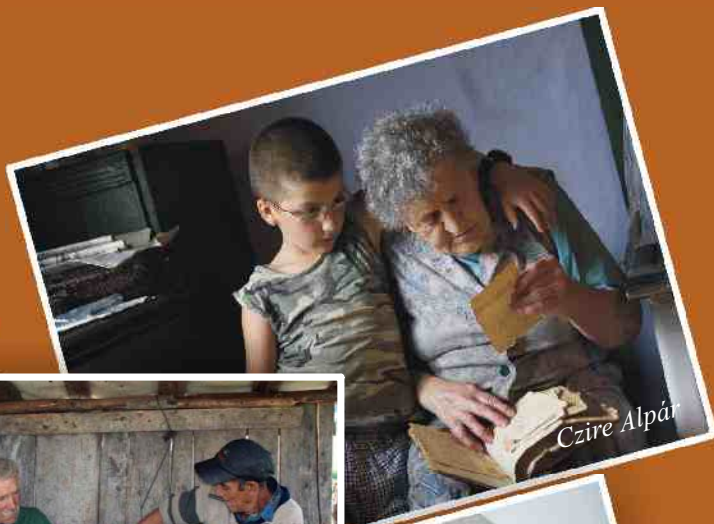
Összeállította P. Buzogány Árpád

Válogatás a Kányád községben szervezett fotótábor anyagából
(2008. július 5–11).

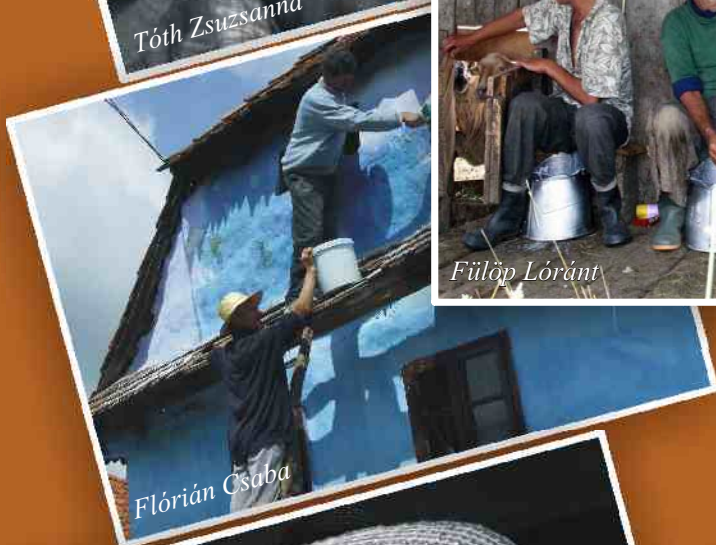
Tóth Zsuzsanna

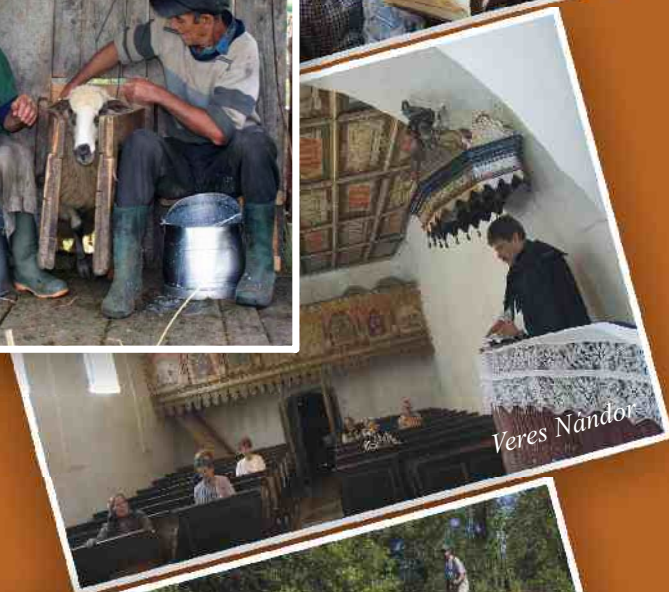
Czire Alpa

Fülöp Lóránt

Flórián Csaba

Veres Nándor

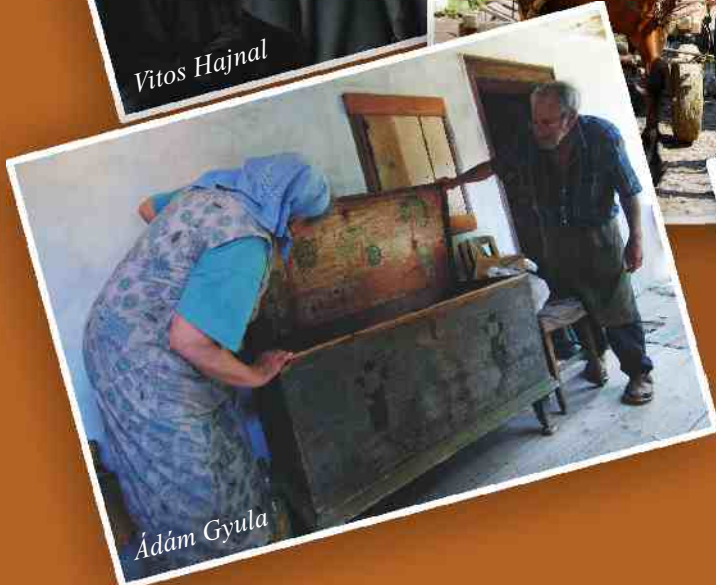
Vitos Hajnal

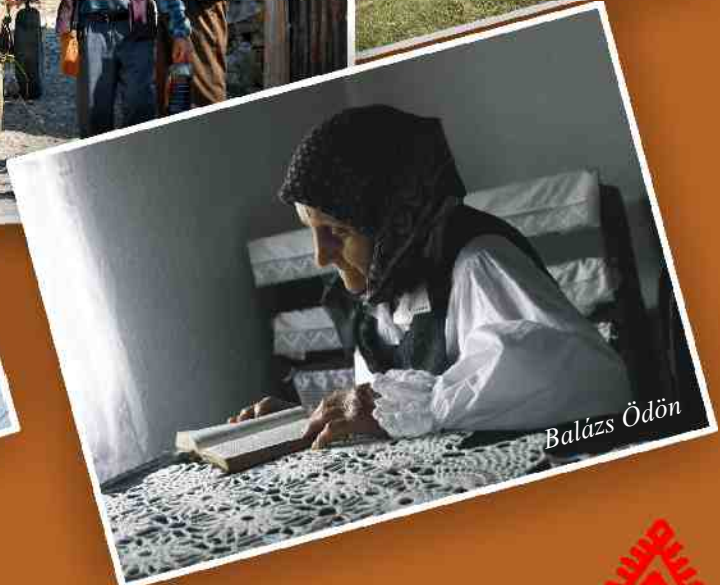
Hlavathy Károly

Molnár Attila

Ádám Gyula

Balázs Ödön